

ЛИСТИ ДО ПРИЯТЕЛІВ

**LETTERS
TO
FRIENDS**

1957—1958

Мистецькі обкладинки Зенона Голубця

1959—1960

З М І С Т:

Інформації і думки проф. В. Кубійовича	
Редакційний вступ	1
Можливості в Європі	3
Завдання, мрії	5
Остап Тарнавський: Поезія — це правда	8
Йосиф Гірняк: З Остапом Вишню	15
Д-р Т. Олесіюк: Кам'янець — Золотий Вінець (поворот до дому)	21
Любов Дражевська: В. І. Вернадський (Зв'язки з Україною)	28
Фундація Олекси Грищенка (Розмова з мистцем С. Гординським)	37
Юрій Дивний: Виставка Мирона Левицького в Торонто	39
Дмитро Козій: Мавка (До символіки „Лісової Пісні“)	41
Юрій Лавріненко: Новий континент душі (Юрій Тарнавський: Шляхи)	45
В річницю смерті Симона Петлюри	48
Р. Срібний: Молоді і старші	49
М. І. Політика — еротика	53
З книжок і преси:	
Цвітники в подвір'ї божевільні	59
Мао — Хрущов	60
Справи Публіцистично-наукового Інституту	61
Нові книжки:	62
Чому?	63

„ЗНАННЯ — ТО СИЛА”

Банальні сьогодні, вживані і перевживані слова. Колись знайдені Френсіс Беконом, були вони живим гаслом новочасної доби. Щораз свіжіші наукові відкриття й їх технічне використання піртверджували правду того гасла. В 19-му столітті наукове пізнання стало посягати по універсальне панування, або вживаючи модного в нашому столітті виразу — наука почала посягати по тоталітарну владу над людиною, її духом, життям, її світом. Наука відсувала на дальший плян недавно ще панівні культурні ділянки: релігію, мистецтво. Вона — в своїх крайніх, фанатичних представниках — навіть заперечувала оправдання тих культурних сил. Як тоталітарні політичні партії, так і речники наукового фанатизму не визнавали ніякого суперництва філософії й релігії, вважаючи їх пройденими щаблями розвитку людини.

Сьогодні така віра в спасення від науки померкла. Є в тому щось парадоксальне: — в час, коли наукове пізнання та побудована на його основі техніка досягли неймовірних височин, коли ті дві сили справді революціонізують усе життя, саме тепер вплив наукових понять на світогляд людини змалів. Ще не так давно осміювана філософія, нині в виді філософії життя, в виді екзистенціалізму, захоплює широкі інтелектуальні й мистецькі кола, а релігія, навіть у зударі з всевладною, тоталітарною, на „науковій ідеології” побудованою державою далеко ще не виявляє познак пережитка в розкладі.

Що більше, часто чуємо тривожні думки про небезпеку, навіть шкідливість перенапруженого духа науковости. Інтелект заглушує почуттєве життя людини, а в ньому її щастя. Інтелект ослаблює, роз’їдає волю. Людина науково-технічної доби попадає в рабство винайденої нею ж машини, тратить свої прикрасності індивіда і стає тільки одностайно вигладженими шрубкою-коліщатком-ланкою великих господарських і державних, науково організованих і централізованих машин. Вкінці небезпека поглибилась тим, що наука дала в руки морально невідгодованої людини атомову зброю світового самогубства.

Хвиляста лінія наукового злету і його беззастережного звеличення, і переоцінка цінности науковости при невпинному поході наукового пізнання вгору. Головокружні осяги науки, і одночасно критичні, навіть скептичні думки щодо їх цінности — це стан свідомости сучасного світу.

І в українській свідомості відбивались ті духові очарування і розчарування. В Драгоманові, молодому Франкові знаходимо свідчення тоталітарних надій на внутрішню обнову людини і перетворення її життя науковим пізнанням. А нині Україна замкнута в тоталітарному духовому концентраку т. зв. наукового діямату. — З другого боку в націоналістичних ідеологіях із публіцистикою Донцова в осередку мали ми зразки, що-правда доволі спрощеного, ірраціонального волюнтаризму.

Назагал, сумнівами щодо цінності науки українська свідомість не особливо спокушена. Вченість у нас була й залишається в пошані, що-правда тепер у тій холодній пошані, яка не зобов'язує до діл. Суспільство віддає задля підтримки наукової праці малий дріб того, що пускає на життєву догоду, забави, союзові конвенції, партійні фонди.

В пошані вченості, як у всьому людському, змішані у нас приземні й вищі мотиви. Титул вченого, „професора”, дає деякий соціальний статус або бодай спомин колишнього соціального статусу. А коли цей титул пов'язаний ще з катедрою якогось чужого університету, то це вже не тільки соціальний, але й економічний статус, а це серед суспільства на дорібку імпонує...

Поруч таких невисокої якості мотивів діють саме у нашому суспільстві інші шляхетніші мотиви, які привертають увагу до науки й її представників. Поважні наукові твори, видання — це легітимація нації перед світом, а вчений-автор таких праць уже самим своїм існуванням — амбасадор України серед культурного світу, навіть коли його вченість далека від пекучих проблем українського життя й української боротьби.

Повага вченості в суспільстві зростає ще, коли та вченість постачає зброю в боротьбі України за ті цінності, які наша доба своєю технічною цивілізацією нівелює, зброю в боротьбі за свою духову індивідуальність, за вільну людину-індивіда в вільному українському суспільстві. Псевдонаукові теорії й фальшовані статистики, виплекані й поширювані окупантами, баламутять світову опінію, дезорієнтують навіть рішальні в світовій політиці кола. Тенденційно-фальшиві інформації були фатальною перегородкою між Україною 1917-1920 рр. і світом. Розірвати ту псевдо-наукову завісу накинута на обличчя правди — це почесне завдання української науки. „Знання — то сила”, і тією силою, справжньою наукою, мусимо перебороти псевдо-науку; сталевим панцирем правди мусимо відбивати затроєні фальшем стріли ворога.

Це причини, чому в українському суспільстві завдання і відповідальність науки більші ніж серед інших суспільств. І це причини, чому для розумних кіл суспільства з живою совістю не може бути байдужою доля й недоля української вільної науки. Тож коли в Новий світ загостив один із чільних представників нашої науки в Європі, проф. Володимир Кубі-

йович, редакція журналу звернулася до нього з проханням поінформувати наших читачів про стан української наукової праці й її організації в Європі, про враження зазнані на американському континенті, і про перспективи, які бачить наш учений для будучини української науки.

ІНФОРМАЦІЯ І ДУМКИ ПРОФ. КУБІШОВИЧА

Про нові можливості української наукової праці в Європі

НТШ, УВАН, УВУ, УТГІ — всі ті скорочення назв наукових і навчальних установ — повторюються в Європі так само, як і в Америці, коли тільки розмова сходить на наукові теми. Наукове Т-во ім. Шевченка діє в своєму, відносно розбудованому, верстаті праці в Сарсель, коло Парижа. Українська Вільна Академія Наук, у протилежності до активності своїх сестер в ЗДА і Канаді, не проявляє живої діяльності, і тому покищо не бере участі в тих організаційних починах, що про них говоритиму. Український Вільний Університет і Український Технічно-Господарський Інститут мають осідок у Мюнхені, в Баварії.

Всі ті установи нераз звертались у різних справах до німецької влади, в Бонн, і зокрема в Баварії, де осіло і працює найбільше українських учених і літераторів. Всі вони старались то про допомогу, то взагалі про уможливлення праці тих установ.

Минулого року в німецьких колах, які мали зв'язок із українським культурним життям, зродилась думка якось упорядкувати і систематизувати ті випадкові, доривочні зв'язки і допомоги. Ініціатива вийшла з Міністерства для Прогнаних, себто скитальців (Ministerium für Vertriebene) у Бонн, підтримували ту ідею і німецькі наукові кола з професором Штадмюллером, наслідником відомого в українському світі проф. Ганса Коха на становищі президента Східно-європейського Інституту, вкінці підперли ідею місцеві баварські урядові і університетські кола, назвати хоча б проф. Еріха Кошмідера, славіста Мюнхенського університету, дійсного члена НТШ.

Ідея сконкретизувалась у створенні установи під назвою „Arbeits — und Förderungs-gemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften e. V.", яку в українській мові передають: „Спільнота праці для сприяння українській науці."

На чолі спільноти стоїть Наукова Рада. Вона складається з 12 осіб, із них 8 українців і 4-х німців, професорів Мюнхенського університету. Членів Наукової Ради затверджує баварський міністр освіти. Виконавчим, адміністративним органом Об'єднання є Управа (Vorstand). Поруч тих органів є ще Кураторія, до

якої мають увійти представники німецьких установ, які даватимуть фонди.

Наукова Рада устійнює програму праці, призначає стипендії науковцям задля її виконання. Так само вона віддає якусь дотацію на продукцію, на видання праць, зв'язаних із наміченою програмою.

На початок Спільнота дістала від держави добрий будинок у Мюнхені з 14 відповідно устаткованими кімнатами для розміщення установ, які включились у ту Спільноту праці. Тимчасова дотація на цей рік доходить до 100 тис. нім марок. З кінцем травня має відбутись урочисте відкриття того „Дому української науки”.

Все це дуже скромні початки. Але мусимо класти наголос саме на те слово „початки”. Від нас самих, від українського суспільства в Вільному світі, залежатиме даліше розгортання тих початків. Бо ж Наукова Рада при складанні програми не мусить зупинятись на межах Європи. В виконанні програми можуть і повинні співпрацювати всі наші наукові сили, а не тільки ті, що перебувають в Європі. Так само продукція-видавництво не має якихось згори окреслених обмежень. Цінні речі, створені в ЗДА і Канаді чи в інших краях, можуть так само ввійти в видавничу програму Об'єднання. Це значить, що зацікавленими в розвитку Об'єднання є всі українські науковці, і від їхньої співпраці залежить успіх доброго почину.

Це права, а за ними йдуть і зобов'язання. Треба сподіватись, що українське суспільство Вільного світу виявить тепле відношення до Об'єднання і з свого боку причиниться — хоча б у невеликій мірі — до збільшення нині зовсім скромних фондів Об'єднання. Того сподіваються прихильні нам німецькі кола і вони стежитимуть за реакцією на їх почин із боку українців. Моральна і якась матеріальна підтримка українського суспільства буде спонукою для державних кіл Німеччини збільшувати дотацію. Кожне право збільшує відповідальність, і та відповідальність, сьогодні лежить на всьому нашому суспільстві, не тільки на вчених.

При всій скромності початку, він має поважне політичне значення. Це ж у перше після 2-ої світової війни держава, а не приватна організація, отверто піднімає справу допомоги культурній праці еміграції. Після 1-ої світової війни робила це, в значно ширшому масштабі, молода Чехо-словацька Республіка. Велику роль відіграли також Українські Наукові Інститути, в Берліні — підтримувані німецьким, у Варшаві підтримуваний польським урядом. І тепер мусимо пам'ятати, що від співпраці українського інтелекту і від постави всього українського суспільства залежить, чи той скромний почин розвинеться, і чи в Німеччині не вдалося б розбудувати другої „Чехословаччини” для української культури, і чи приклад Німеччини, якщо акція мала б успіх, не заохотив би й інші держави до наслідування.

Скромний почин дає перспективи дальших і більших досягів, але — не забуваймо — дає й небезпеку компромітації в обличчі світу.

Завдання, можливості, мрії

Після п'яти років я знову приїхав до Америки, щоб викінчити редакцію англомовної ЕУ, яка коштом УНСоюзу вийде під фірмою університету в Торонто. Та і перебуваючи в Європі я ввесь час був у постійних зв'язках із українською науковою працею в ЗДА, Канаді, тому враження якоїсь непередбаченої, несподіваної новості я не пережив. Тож радше торкнуся старої, але завжди актуальної теми завдань української науки в Вільному світі і невикористаних її можливостей, про які з докором до нас оповідатиме історія великої української еміграції.

Головне завдання української науки в Вільному світі — як повторяємо при різних урочистих і неурочистих нагодах — є бути доповненням того, що Край робити не може. Це вже визначає і тематику, яка повинна стояти в осередку нашої наукової праці. Головна увага повинна бути звернена на дисципліни української духовної культури, на історію, у протиставленні до природничих наук.

Очевидно, не всі науковці мають зацікавлення в цьому напрямі, і не у всіх здібності для тих дисциплін. Американські й європейські університети, лабораторії дають великі можливості для природознавства, і українці з нахилом до тих предметів повинні використовувати ті можливості. Від них можна і треба тільки одного чекати, а саме щоб вони і там поводитись як представники українського наукового світу, зберігаючи відповідну достойність, але й виразну отвертість цього становища.

Та повертаймось до українознавства, до першого головного завдання. Його виконати можливо тільки тоді, коли українське суспільство допоможе zorganizувати потрібні верстати наукової праці. А тут починається велика неспівмірність між урочистими заявами про вагу науки, і ділами, які давали б тим заявам оправдання.

Ми нарікаємо — і з деякою слушністю — на те, що молодші українські вчені скеровуються в масі до советознавства, бо на ті студії мають „соцзамовлення". Тими студіями зацікавлені американські й європейські не тільки наукові, але й політичні кола. Нарікаємо — і знову частинно з слушністю — на те, що молодші наші вчені вибирають для своїх праць, коли не советознавчі, то „неутральні" теми з передсоветських часів, бо ті теми облегшують їм доступ до університетів, де про східньо-європейські справи рішають особи, часто неприхильно наставлені до українських політичних прямивань. Нарікаємо, що між молодшим поколінням не видно науковців, які спеціалізувалися б напр. в історії української революції й державности 20-го сторіччя.

Всі ті жалі й нарікання тільки на половину слухні. Поки українське, достатнє вже суспільство не дасть засобів на організацію відповідних верстатів праці для тих найважливіших українознавчих дисциплін, до того часу трудно сподіватись поправи ситуації.

Скромний верстат праці, при всіх недостатках, вдалося створити осередкові НТШ в Європі, в Сарсель у Франції, за допомогою з ЗДА і Канади, зокрема з кіл Пластової організації і з кіл зорганізованого жіноцтва. Приміщення, якийсь — отверто кажучи — бідний прожиток і підручна бібліотека, (коло 7 тисяч томів), все ж таки дають можливість кільком ученим вповні віддатись науковій праці. Сподіємось, що в Німеччині постане такий невеликий верстат. Але в ЗДА і в Канаді, в найбільших українських скупченнях, де зосереджений доріст українського духа, навіть тих бідних європейських можливостей не забезпечено. Тут уже претенсії може мати не суспільство до духа, але навпаки дух до свого багатого суспільства.

Верстат наукової праці — це матеріальне її знаряддя, і це люди, які орудують тим знаряддям. Отже це бібліотека — архів — музей. Ці речі виглядають доволі сумно. Маємо низку провінційних музеїв-архівів, місцевого характеру, тим самим для наукової праці вони не мають тієї вартости, яку мав би центральний музей-архів. Найприкріше відчувається брак центральної бібліотеки українознавства з можливо повним збором необхідних для студій, українських і чужомовних, книжок, видань, із збором мікрофільмів речей, які набути на власність не можна. З признанням відносимось до жертвенної, муравлиної праці, якою при УВАН в Нью-Йорку, при мінімальних засобах, створено упорядковану збірку періодиків і новіших видань українознавства. Деякі початки є і в НТШ у Нью-Йорку. Але все те — початки, без належних фондів, без можливостей розвернутись у велику бібліотечну централю українознавства, в якій і свої і чужі вчені могли б знаходити потрібні матеріали.

Це перші, речеві передумови, які все ж без живих людей залишаються тільки можливостями наукової праці, а не нею самою, не творчістю. Задля справжнього розвитку українознавства, яке достойно доповнило б наукову працю Краю, треба живих і цілком відданих науковій праці людей. Тієї найважливішої передумови українське суспільство ЗДА і Канади досі не створило. Наслідок цього такий: — старші учені продовжують свої наукові заняття в вільних від тяжкої іноді заробіткової праці годинах. Українська наука, про котру так гарно деклямуємо, стає тільки додатком, твореним перевтомленими, виснаженими людьми. А доросту немає і трудно його чекати. Молоді науковці йдуть туди, де можуть здобути умови наукової праці, жити нею, віддатись їй у цілості, отже йдуть, як сказано, у тематику, для якої мають соцзамовлення або яка уможливило їм доступ до чужих навчальних установ.

Я бачу тільки одну раду: — мусить постати поважна фундація, і щоб не було ілюзій — фундація мінімум у два-три мільйони доларів, яка відсотками могла б давати українознавчі стипендії і яка забезпечувала б кільком науковцям верстат і прожиток. Тоді знайшлися б молоді сили, які могли б повністю, а не тільки по дилетантськи, прихалцем, віддатись українознавству. Тоді також не існувала б тяжка проблема суто-українознавчої катедри при якомусь американському університеті, якщо б появився учений тієї міри, що йому таку катедру-репрезентацію української науки віддати б треба.

Те, що оце говорю, говорив я нераз. А на обличчях моїх співрозмовників завважував я іронічну посмішку, мовляв, — невинні мрії наївного професора... Дозвольте, що за посередництвом вашого журналу дам відповідь тим „реалістам". Це гарно, що окремі парохії будують церкви-святині і школи коштом мільйона, двох мільйонів доларів. Але чи тоді для всієї соборної української еміграції мало б бути недосяжною мрією спільними силами збудувати одну-єдину святиню духа-науки?! Чи мало б для соборної еміграції бути нездійсненним те, що можливе для однієї парохії? Вчена людина зосередженої духової праці не має безпосередніх зв'язків із народом. Їх мають масові організації. Їх мають церкви, а вони ж проповідують, що немає користі людині й суспільству, коли вони набудуть скарби світу, а загублять душу. Безпосередній доступ до суспільства мають політичні партії й репрезентації, які складають гарні заяви про важливість науки в боротьбі за визволення. Господарські, асекураційні, банкові організації хваляться вже сотнями тисяч членів і десятками мільйонів маєтку. Вони обурюються, коли їх вважати чисто бізнесовими підприємствами. Вони хотіли б мати титули установ національного значення. Тож на совісті всіх тих організацій є представити народові потреби українського духа і підтримувати його. І вони, всі ті організації відповідатимуть перед історією за нинішній стан.

Скаже дехто, така центральна наукова фундація це зависокий лет! А в вужчих рамах, чи можливості використані? Треба радити, що Колегія св. Андрея в Вінніпегу розбудовується в теологічну вищу школу. Чи не було б добре, коли б радість суспільства з приводу звільнення Митрополита Йосифа Сліпого виявилась відновою в Вільному світі Львівської Богословської Академії, якої ректором був саме Йосиф Сліпий, і яка за його проводу, в часи гонення української науки в Польщі, коли показовано існуючі за Австрії українські університетські катедри, — в своїх рамах відновила ті катедри і доручила їх ведення снітським ученим? Чи центральна наукова фундація, і навіть скромніший почин Богословської Академії не були б найшляхетнішим подарунком для Краю, для України?

Бувало запитували мене, коли я розгортав такі візії, чи я сам вірю в їх здійснення. Коли маю бути щирим, то на сьогодні,

ПОЕЗІЯ ЦЕ ПРАВДА

Поезія має різне визначення і різне значення у різних людей. Поезія — мистецтво і розвага, це вияв почувань і зразок метричних форм, це переживання й обсервація, як теж і щось далеке від обсервації — можливе лише в уяві. Загально згоджуються, що поезія — це виявлення глибоких зворушень, відображення пристрастей в окресленій літературній формі. Існує теж дуже різнорodne визначення поезії самими поетами. Клясики згоджуються, що поезія — це свідоме відтворення пережитого; модерністи радше вважають поезію самим переживанням. Еліот критикував романтика Вордсворта саме за визначення поезії. Вордсворд стверджував, що поезія — це спонтанний вплив сильних почувань, нове зворушення, що відроджується у поетові у спокійній контемпляції. Модерніст Еліот заявляє, що поезія — це ані зворушення, ані відродження зворушень, ані теж спокійна контемпляція; це радше згущення багатьох досвідів, які сприймає людина, часто несвідомо.

При такій різнорodності визначення поезії, простіше і доцільніше буде поглянути, яка ціль, яка мета поезії. Український позитивіст Іван Франко кликав по традиції: поезіє, розрадо одинока. Англійський позитивіст Мет'ю Арнольд говорив, що ціллю поезії є критика життя. Сьогодні мало-хто згодиться із цим визначенням і треба радше вважати поезію інтерпретацією життя, чи навіть інтенсифікацією життя. Поет відкриває перед читачем давній світ у нових картинах. Поет бачить кожну річ, яка вже існує давно, новою і подає її читачеві як нову. В той спосіб поезія дістає нове визначення. Вона визнана, як засіб комунікації, та й не зовсім звичайний засіб комунікації, але радше засіб інтерпретації того світу, що його віднаходить поет. Завдання поета показати нове знайомим, і знайоме новим: поширити перспективу баченого світу, збільшити і збагатити самий світ, в якому живе людина.

Так ми можемо поставити твердження, що поезія — це не лише переживання; це радше зміст переживання, це окреслення дійсности, що є нічим іншим, лише ствердженням правди.

(Докінчення з 7-ої ст.)

на скорє їй здійснення у мене надій небагато. Одначе вважаю потрібним говорити про це, пригадувати ті справи. Не на те тільки, щоб будучий історик не думав, що ми вже зовсім заснули в духові. Але і на те, щоб зберегти ту мрію, як зерно. Хай сьогодні не знаходить воно відповідного ґрунту. Але може прийти зміна, яка оживить те зерно свіжими соками. Не є добре, коли суспільство потопає в мрійництві. Це ознака його дитячої незрілості. Та гірше, коли б суспільство позбулося всякої мрії. Це було б доказом його старечої мертвоти.

Чудесний дар, що ним обдарована людина, єдине з-поміж усіх створінь: вміння думати абстрактно, думати символами і передавати свої думки другим; володіння словом, тим словом, що у багатьох філософів стоїть на початку всіх речей — це основа поезії, це той матеріал, з якого побудований світ, що у ньому живе людина, це форма, в якій людина може бачити і сприймати правду. Поезія може заспокоювати естетичний смак, може приносити розвагу, може збуджувати почуття, народжувати уяву, може теж бути вправою в метричному упорядкуванні слів і понять — та завжди, якщо її трактувати поважно, вона висловлює правду, ту правду, за якою тужить людина і яка визначає людині віднайти себе і свій світ, віднайти своє місце і своє значення у цьому світі.

Гайдегер перевів був аналіз поезії Фрідріха Гердерліна, щоб подати докази для цієї глибокої філософської суті поезії. Такі докази можна знайти і більше у творах великих поетів, починаючи від Гомера, чи Віргілія, від Данте, чи Гете. В українській поезії Шевченко — це наймаркантишій доказ на те, що поезія — це правда. Шевченко по біблійному визначив ролі поетичного слова, яке в нашого поета являється живим словом, божим словом, кадилом істини. Поезія Шевченка — це твердий доказ, що поезія — це правда, якою можна і треба жити, і він в повній свідомості і відповідальності заявляв, що це слово, як життєву правду, ставить на сторожі життя свого народу.

Наслідуючи Гайдегера, візьмімо іншого нашого поета для переведення доказу на визначену суть поезії. **Павло Филипович**, якого поетична творчість обірвалась рано, подібно, як і творчість Гельдерліна, хоч і з інших причин і в інших обставинах, може бути об'єктом аналізу. Філософська лірика Павла Филиповича стоїть на тій висоті, де мова про місце людини на цій землі, де мова про світогляд. Уявімо поета в реальному світі. Учитель гімназії, чи теж професор університету у Києві в часи, коли революція принесла нову реальність, а разом із нею нове визначення понять. Та цей учитель — поет. Для нього реальність ширша за ту, що її визначає дійсність, він її бачить уже у тих вимірах, що їх віднаходив на заході Європи Еліот:

Для слів немає меж.
 Майбутнє і минуле
 влились в сьогодні. Так ріка
 вливається у море неозоре,
 Так рука
 руки шукає,
 серце чуле
 гукає серцю: йдеш?
 Дивись — немає
 колишніх меж.
 І всі слова

вливаються в розмову,
одне від одного беруть понову,
красу і силу.

Це світогляд поета. У час, коли революційні сили принесли новий порядок і нову дійсність, яка полонила всіх і все, яка примушувала поетів співати їй пеани, — поет Филипович виявив ширше і глибше розуміння життя, разом із тим і самої поезії. Для нього поезія — це не лише клич теперішнього часу, це радше ланка в творчому житті людини від минулого почерез теперішнє до майбутнього, це ствердження вищої універсальної правди, за якою тужить людина. Поет зумів піднятися понад „залізний заклик чорних димарів”, він іде широким шляхом, мов Скворода, заявляючи філософічно:

Земна принадо! Вітре золотий!
Ти не приносиш ні скорбот ні карі.
Блакитним небом і мене укрій! —
У вічний степ жену пісень отарі...

У Филиповича можемо відкрити те саме ствердження про поезію, що його знайшов Гайдегер у Гельдерліна, а саме, що поезія найбільш невинне зайняття з усіх професій.

Кому не мріялось, що є незнана муза —
прекрасна дівчина, привітна і струнка,
яка в минулому з'явиться уміла
поетам радості і вроди і любови,
і навіть дудочку приносила тоненьку
і награвала їм пісні сама.

Як Гельдерлін, Филипович відчуває, що поезія неначе мрія-сон, а не реальність. Що більше, поет навіть активно не мусить співдіяти у творенні поезії: незнана муза приносить йому дудочку і сама награвас йому пісні, які він передає читачам. Це справді невинне зайняття, яке не вимагає ні фізичного, ні умового зусилля, це гра, хвилини безтурботної втіхи, ілюзія. Але це не повне ствердження. У дальших рядках тієї ж самої поезії поет кличе:

Не вірте мрійникам, не слухайте померлих!
Борвієм, пристрастю і згагою степів,
тугою темною і буйними дощами,
життя несеться над усіма нами
і вимагає ладу і пісень.

Поезія може видатись невинною грою мрійникам, які не знають і не розуміють реальності. Филипович розуміє реальність і розуміє відношення поезії до реальності. Він знає, що поезія — це вислід того найбільшого дару, яким обдарована

людина: висловлювати думки і передавати їх другим, поезія — це живе слово. Поет Филипович свідомий тієї великої вартості, що заложене у слові, людській мові.

Нема словам лічби,
нема на них нероду.
Їх сіють і любов і гнів,
їх виплекать мені звелів
той нарід, що знаходить згоду
поміж прийдешнім і бажаним...

Поет теж і свідомий своєї місії. Він каже про себе:

Я робітник в майстерні власних слів,
та всі слова я віддаю усім,
будую душі, викликаю гнів,
любов і волю вводжу в кожний дім.

Невинна професія, гра, безтурботна втіха — слова, що видаються нашіптаними музою, — це ті викуті у поетовій майстерні слова, які говорять людині про важливі справи; це слова, що будують душі, викликають гнів і любов, приносять волю у кожний дім. То ж і поезія — це зовсім не невинне зайняття, але найбільш небезпечна мова, що говорить про те, хто є людина. Це не фантастична видумка, але реальна питомість життя, бо

І навіть дано Орфею
не слова летючий дим —
всевладну силу, щоб нею
і камінь зробив живим.

Сила поетового слова необмежена: це підставова життєва сила, яка помагає людині віднайти реальність, віднайти себе; яка творить людину.

Поет має у своїй професії силу найобильніше користати із того дару, що ним є людська мова, всевладну силу, яка за мітичним переказом могла оживити камінь. Зрозуміла річ, що ця сила — це небезпечний дар людини. Поет може нести гнів і любов, він може творити реальність. „Життя йде над нами, неначе буйні вітри” — це загальне ствердження реальності. І далі: це життя вимагає ладу і пісень. Це ствердження другої реальності, що її вже творить слово, поетова мова. Це слово настільки важливе, що його вимагає життя, без нього не може бути життя.

Розуміючи цю важливу і небезпечну — як говорить Гайдегер — властивість поезії, Филипович приходить до ширшого універсального ствердження, що мова — це та властивість людини, що творить життя не одної людини, але усіх поколінь. Чудесний дар передавати думки і сприймати думки дає змогу

людині жити історично. Слово дало підставу людині створити той реальний світ, в якому вона живе. Тут і третє ствердження запозичене у Гайдегера, що людина завдяки дарові вести розмову, завдяки дарові сприймати думки інших могла створити ту реальність, у якій живе. Поезія — це не лише надхнення пісня поета, це засіб комунікації. Поет не лише будує душі, викликає гнів, чи теж любов, входить у кожний дім; поет теж переймає всі ті слова, що жили раніше, переймає мову попередників.

І зійдуть тихо зелені трави,
зростуть між ними квітки малі
і перекажуть слова ласкаві
від тих, що в чорній лежать землі.

Це заложення світогляду поета Филиповича, в якого критики завважують пантеїзм. Він ясно сказав, що майбутнє і минуле вплилось у сучасне. Сучасне живе завдяки минулому і для майбутнього. Сила слова в комунікації між майбутнім і минулим, це та сила, що створює підстави тягlosti людського роду. Самий поет свідомий того, що він перейняв свій поетичний дар від попередників:

Надхнення, втіху чую я тоді,
коли учусь у давнього мистця.

Поет віддає всі слова свої усім, але він теж сприймає всі ті слова, що їх сказали його попередники. Слово — це найбільша подія в людському житті, це постійна незмінна вартість, яка вирішує про життя людини продовж поколінь. Слово — це фундамент тієї великої будови, божеської будівлі, це підстава тої засадничої вартості, що є постійною. Филипович свідомий цієї великої вартості поетичного слова. Його розуміння реальності не затьмарене ніякою ілюзією.

Нехай архангел у труби трубить —
мерці не встануть з одвічних трун.

Це заява, що належить до конфесійного звірення. Поет знає і розуміє проминальність усіх речей. Але він теж знає і розуміє силу поетичного слова. Поняття поетичного слова виростає у нього до величини надприродної, абсолютної. Поетичне слово у Филиповича — це сонце-золотий кобзар, це тривала і постійна вартість, це визначення тієї сили, що становить про людське життя.

А давнє слово на сторожі,
як пишне дерево зросте...

перекликається він із Шевченком.

Визначивши ці небуденні властивості поетичного слова Фи-

липович ставить заключне твердження: все проминальне; єдине, що залишається, це поетова мова:

Навчись і ти, коли прийде твій день,
віддати усім прозорий мед любови,
приваблюючи фарбами пісень,
мандрівників далеких, випадкових.
І непомітно передай вікам
оті пилини сховані насіння.
Смерть не мине, і ти загинеш сам,
та безліч, раз зійдуть твої насіння.

Поет загине, як все інше земне. Але його слово залишиться для мандрівників далеких, випадкових. Сила комунікації поетичного слова перемагає природні закони смерті, вона діє незмінно і перманентно, це універсальна сила. Поезія вічна, вона живе постійно. У час, коли революція поставила на свої прапори гасла за матеріальні добра, що мали стати участю усіх людей, поет пригадував про ту найважливішу силу, що вирішує постійно про життя людини, про слово.

Людино!
Здобувай
незнане слово!

Филипович не знає іншої тривалої універсальної вартості, лише поетичне слово. Це найбільший дар і найвища ціль людини. Поетова мова — це чарівний дар, що не лише сягає далеких початків людського існування, даючи можливість комунікуватись із давніми мандрівниками людського духа, сприймати слова тих, які вже лежать у чорній землі, відчувати втіхи і надхнення давніх мистців. Вона також залишається для нових далеких, незнаних мандрівників, які завдяки поетовій мові можуть включитись у ту вікову людську мандрівку, що зветься життям. Филипович, цей спокійний опанований поет-філософ, знає лише одне хвилювання, це хвилювання в ім'я універсального життя. В нього вірш на зразок балади-легенди (На стінах печірна тінь) про те, як „колись пішов мандрівник, почувши птицю чудову та сам і не знав, що зник і вже не житиме знову." Правда про цього мандрівника завжди перед поетовими очима. Завжди в кожному часі ті самі сили діють на згубу людини:

...я очі звів —
і всюди погрози згуби,
і в темній пащі віків
блищать золочені зуби.

Але поет свідомий, що єдине, що залишається людині, це слово, практичне слово, спів людини, що є пеаном визволення від немилосердних сил природи, від темної пащі віків:

І твій не самотній спів, —
з тобою земля і люди.
В безмір'ї ночей і днів
так завжди було і буде.

Це поетичне слово створило людину. Филипович перекликається із печерною людиною (чую твій перший крик, пращуре, крик землі; ти у печерах звик слухать намови злі) і в цій далекій старовині віднаходить початки поетичного слова;

Перша думка летить
у неозорий світ,
перша пісня дзвенить,
в пісні — соняшний міт.

Поезія вічна. Від першого поруху людської думки, яка піднесла погляд у неозорий світ і заговорила про той світ, почало своє існування те поетичне слово, що створило соняшний міт. Це той міт, що визначає найвищу правду, яку знає і може знати людина. Тут і черга на останнє ствердження, що його теж виносить Гайдегер для інтерпретації поезії Гельдерліна, що людина здобула багато, знає багато і має багато, та найбільший її здобуток — це поезія, це можливість жити поетично. Поезія не є ніяким додатком, прикрасою, чи надбудовою людського життя; це підстава життя, це основа, на якій побудоване життя. В поезії людина живе повним людським життям.

Єдина воля володіє світом,
веде в майбутнє нас єдиний шлях.

Є сила, що визначає місце людини на землі і її людську вартість. Цією силою є поезія, що є засадничою правдою існування.

Велика мрія — мудра і єдина,
недаром дзвонить у всесвітній дзвін.

Велика мрія — це те слово, це той соняшний міт, який створила людина у першій своїй пісні, коли думка піднеслась у простори.

Тепер розуміємо, чому Филипович, як і Гельдерлін, не міг згодитись із думкою, що поезія — це лише гра, розвага, невинне зайняття. Поезія — це та найвища цінність, що її має людина. Дар мови, спроможність словної комунікації, сила поетичного слова створює той фундамент, на якому побудована вся велетенська будівля, що вміщає в собі людське життя. Слово це підстава усього, це найвища правда і реальність, яку знає людина. Поет — це посередник між давнім і майбутнім, це той, що перейняв слово від тих, які були, і передає те слово тим, які прийдуть потім. Поетичне слово — це сила, яка охороняє людське життя в час, коли „голодне око ночі заглядає в вікно”, це основа тієї будови, божеської будівлі, що її знає людина, як найвищу і найкращу реальність, що в ній живе людина у своїй віковичній земній мандрівці. Поезія Павла Филиповича говорить про це впевнено і переконливо.

Остас Тарнавський

З ОСТАПОМ ВИШНЕЮ*)

Лагерні будні, щоденні дрібні інциденти з редактором концтаборної газети, російським письменником дворянського роду, який по старій звичці уціплював нагадував свій пріоритет „старшого брата“, безвиглядність довгих десяти років на засланні, які тільки почались... — все це що раз більше стало гнітити Остапа Вишню. Його гумор, який навіть під час слідства розвеселяв співкамерників у тюрмі при вулиці Чернишевського, у Чіб'ю, з кожним днем став набирати сумних-трагічних ноток. Дружина письменника, артистка драматичного театру, Варвара Олексівна Масюченко, скоро після прибуття Павла Михайловича до Чіб'ю поїхала за ним туди. Їй пощастило кілька днів там пробути і навіть добитися побачення з чоловіком. Після повороту до Харкова, її скоро адміністративним порядком вислано в Архангельську область на вільне поселення. Ніщо здається так не дошкулило Павлові Михайловичу як репресії родини. Ми в концтраку мали дах над головою, пайку хліба і баланду, а т. з. „вільні поселенці“ були покинуті всіма. Вони мусіли дбати про стріху над головою і про кусень хліба, їх всі оминали, всі їх цурались. Доля дружини з малою дівчиною на руках нестерпно турбувала Павла Михайловича. Від першого подружжя Остап Вишня мав сина Вячка, який виховувався у родині своєї матері. Це був любимчик батька. З неослабленою цікавістю безконечно можна було слухати оповідань Павла Михайловича про свого рудого веснучатого перенця, як цей представник „грядучої“ України отаманував над ровесниками харківського передмістя — Основа... Батько передбачав відчуженість сина, і ці передбачення ставали чим раз болючіші. Він боявся, що виховники та школа приложать усіх старань, щоби син — Вячка, в майбутньому, поглянув на батька очима дітей покалічених звироднілою пропагандою комуністичного більшовизму. Турботи ті та хронічна хвороба шлунка помітно підточували у Павла Михайловича волю до боротьби за існування.

З початком жовтня ріки покривались грубим льодом і навігація припинялась. До кінця травня засланці були позбавлені тіснішого зв'язку з родинами, а про посилки то й мови не могло бути, бо з Котласа до Чіб'ю ще тоді потужної дороги не було. Наші родини зі сил вибивались, щоби за останні літні місяці забезпечити нас на всю довгу зиму всім найнеобхіднішим з одягу та харчів. Не легка це була справа для домашнього бюджету, бо ж основа родинної економіки, господар, — не міг із-за грат виконувати своїх обов'язків. Знаючи, як тяжко доводилось нашим дружинам зводити кінці з кінцями, ми з Павлом Михайловичем, таскаючи посилки з лагерної пошти, нишком, хо-

*) Див. чч. 7-8, 9-10, 11-12, 1962 р. і 1-2, 1963.

ваючись один перед другим, скроплювали ці дари тайною сльозою — це ж бо кожна консерва, кожна цибулина була відірвана від осиротілого рота домашніх.

Першу зиму ми зустріли озброєні до зубів... Понатягали весь домашній одяг на себе, а зверху всього арештантські тілогрійки та бушлати, і все це робило нас не доступними навіть для заполярного морозу. Свої харчові ресурси з'єднали ми із харчовою коморою Г. І. Добриніна, який в час літніх геологічних експедицій засолював рибу та засушував гриби і північні ягоди, і таким майном створили кооперативне товариство „на паях”. Тому, що моя робота в таборовому театрі здебільша велась із вечора до пізньої ночі, а вдень я мав змогу перебувати в бараку, то на мене припали обов'язки кооперативного кашовара. Ввечері, коли приходили з праці мої однокашники, їх вже чекала горяча страва на столі. Робив я це із завзяттям і не без приємності, бо кожного разу столовники виявляли велике признание моєму мистецтву куховарства. Вони все з більшим апетитом загадували нові замовлення на слідуючий день. Звичайно, що це були лише плоди голодної уяви, бо наше „меню” складалось із двох юшок: вивар соленої риби заправленої крупою, або грибкової зупи теж засипаної пшоном. Трапези ці супроводились спогадами про харківські ресторани для „інтуристів”, де ми з Павлом Михайловичем не раз ховались від клопітливої буденщини. Сьорбаючи юшку, один перед другим, навипередки, перераховували страви, яким славились українські майстри кулінарії. Звичайно що всі ті присмаки колись були закроплювані національними вишнівками, спотикачами, слив'янками і грузинськими винами, вірменськими коньяками...

Г. І. Добринін знав Остапа Вишню ще з часів Центральної Ради, коли цей починав свою кар'єру кореспондента, бігаючи по кулуарах українського парламенту. Тут — у Чіб'ю він ставрався чим тільки міг облегшити арештантський побут друга-письменника. Будучи на відповідальній праці геологічного відділу Ухт-Печлага, мав він тісний зв'язок із начальником того відділу, колишнім в'язнем — професором московського університету Тихоновичем. Добринін був зі своїм начальником зв'язаний довголітніми службовими і товариськими відносинами. Вільнонайманий шеф Тихонович часто їздив по службових справах поза лагерну територію, і при тій нагоді виконував всякі дрібні поручення своїх підвладних співробітників-в'язнів. Це все, звичайно, робилося нелегально нишком, щоб і комар носа не підточив... Г. І. Добринін рішив прикрасити одну нашу вечірню трапезу „аквою віте”, якої ми з часу арешту і на очі не бачили. Тихонович, повернувшись із чергової поїздки, запросив свого співробітника до себе на чарку. Той же у свою чергу заявив своєму шефові, що рад би таку „благодать” розділити із своїми співмешканцями. Благородний шеф похвалив цей ще благородніший жест свого підвладного і приобіцяв йому

цілу пляшку „монопольки” для нашої артілі. Так негадано і неждано виринула складна проблема. В нашій притулку містилось сім чоловіка — три українці і чотири росіяни. Не всіма справами нашої артілі могли ми ділитись з „старшими братами”, були проблеми, яких не завжди можна було заторкувати у присутності всіх співмешканців. Напевно серед нас був хтось, що з обов’язку чи з „патріотичних” міркувань повідомляв кого слід про те, що діялось і що говорилося у нашій обителі. Ну, а така делікатна справа, як чарка горілки для арештанта потягала великі консеквенції — і правду сказати — одна пляшка для сімох потребувала також соломонівського вирішення. На таємній нараді „трьох” було вирішено, що така подія мусить підбутися у великій конспіративній обстановці, за детально обміркованим планом, і пляшка мусить бути, із-за всяких міркувань, розділена між трьома!

Після першої години ночі, по закінченні роботи у кльобі, який находився поза арештантською зоною, між домами вільнонайомних, у лісі, на умовленому місці вже чекали на мене Остап Вишня і І. Г. Добринін. В трьох подались ми подалі в гущавину, бредучи мало не в пояс по снігу, найшли відповідний пеньок, змели з нього сніг, прикрили рушником, немов скатертиною, розклали найкращі присмаки із домашніх посилкок: цибулину, консерву чорноморських бичків у томаті, і для відзначення цієї великої нагоди, Павло Михайлович перед кожним із нас торжественно поклав із свого залізного фонду, по кусневі полтавської ковбаси якою його обдарував земляк-селянин із Груні. Благородний поклонник таланту письменника, присилаючи посилку, писав, що як тільки довідався про місце заслання односельчанина, зарівав пороса, щоби підкормити виголоділого каторжника. Полтавська ковбаса ця залита топленим салом. оберігалась нашою трійцею, як дорогоцінний лік, який можна було спожити тільки підчас хвороби, коли вже б і надії не було на видужання. Однак Павло Михайлович цю нашу крицеву постанову обминув задля такої нагоди, яка оце привела нас серед ночі в гущавину чіб’ювського лісу. Поки йшла підготовка трапези, пляшка „риковки” заморожувалась у снігу, щоби і відповідна температура нагадала нам бенкети в минулих часах.

Першу чарку „по чину” хильнув Павло Михайлович. Він, якось підозріло кр’якнувши, шепнув: „добра”!... Мені вона не здалась такою, але коли попередник випив і проковтнув, то і мені слід було зробити те саме: аж коли Г. І. Добринін, випльнувши свою порцію, простогнав: „оцет”!... нам прийшлося теж погодитись, що це не була горілка. Всю глибину нашого конфузу збагнути може тільки той, хто після цілорічного посту, з такою церемонією збирався „розговорітись”... Трагічна помилка добряги проф. Тихоновича була пересторогою переступникам лагерних норм і законів... У лагері совітському неуміль-

цям не легко згрішити, для цього потрібно вправи і майстерності „соціально близьких”.

Слідуючого дня проф. Тихонович свою помилку виправив. Недопитий оцет обміняв на повну пляшку монопольки, яка цього разу вже була чесно розділена на всіх мешканців нашої кімнати, і при цій нагоді всі заприсяглися ніяких сепаратних акцій не вести. На жаль, недовго така ідилія протривала.

1935-ий рік почався подією, яка принесла політичним в'язням тяжкі часи. Смерть Кірова була сигналом для страшних репресій. Не тільки по цілій есесерії, але і по концетраках почалася така буря, яка перемолола маси людей. З нашої обителі перший попав у цей водоворот Павло Михайлович. В кінці січня я виступив у ролі режисера. Йшла перша моя постава п'єси К. Фіна „Безглуздя”. Після вистави мене облягли мої співробітники актори, щоби поділитись своїми враженнями від тільки-що зіграної комедії. Між ними я завважив Остапа Вишню. Його стурбований погляд говорив, що щось трапилось... Я кинувся чим скорше передягатись і ми вдвох подались до свого бараку. По дорозі, до краю схвилюваний, Павло Михайлович розповів, що він тільки-що був викликаний до начальника 3-го відділу Черноглазого, який повідомив, що по спеціальному розпорядженню Павла Михайловича знято з редакції лагерної газети і він направляється на загальні роботи до Кожви. Цей лагпункт находився при березі ріки Печори за сімсот кілометрів від Чиб'ю. Остап Вишня слідуючого дня мусить зібрати всі свої речі, отримати харчі на дорогу і запечатаний пакет із його арештантськими документами та податись в дорогу. В ознаку довір'я до нього начальником 3-го відділу конвоя йому не дає, і Остап Вишня в морозну зиму сам мусить добратись до Кожви. Січень-лютий і березень — це місяці „північних ночей”. День триває дві-три години і то при дуже слабому освітленні. Мандрувати одному, таку далеку дорогу, це для людини Півдня не до подумання. Це не було секретом, що таким рафінованим способом 3-ій відділ задумав позбутись Остапа Вишні, не прикладаючи своїх рук до фізичного насилля. Людина по дорозі або замерзне, або безборонну дикі звірі доконають...

Всі ілюзії, що мовляв, як вже опинився в таборі, то залишається тільки доживати і перетривати свій реченець, в одну мить виявились наївними і безгрунтовними. Немає такого місця у царстві беззаконня і рабства, де людина могла б спокійно дожити свого віку. Меч московського чекіста на волосині висить над головами мільйонів беззахисних, і ніхто не може вгадати, коли і над ким він обірветься. Остап Вишня думав, що коли він узяв на себе всі безглузді обвинувачення, якими Сталін із своїми підручними задумали обезголовити український культурний фронт, то тим самим врятує хоч на короткий час своє

життя. Тепер в один мент виявилась уся безґрунтовність таких сподівань та надій.

Цілу ніч весь наш гурт ока не закрив. Всі вражені несподіваним громом, що пролунав над головою Остапа Вишні, шукали засобів, якими можна б було допомогти товаришеві долі. Події, які щойно пролунали по Чіб'ю, свідчили, що найближчі дні принесуть кардинальні зміни у житті людей, що роками коротали свій вік у концтаборах. Ця тема не дала співмешканцям бараку колонізованих до ранку заснути. До краю пригноблений Павло Михайлович збирав свої пожитки та готувався у далеку дорогу. Неоцінений друг Г. І. Добринін теж не дрімав... В його голові снувались цілі стратегічні плани для облегшення тяжкої дороги беззахисного етапника.

Слідуючого дня, коли Остап Вишня оформлював свій відхід до Печори, Добринін із своїм шефом, професором Тихоновичем, przygotowали для геологічного відділу у Кожві скрині апаратури, які треба було негайно перетранспортувати туди. Кілька скринь заповнили невеличкі сани до такої міри, що й трудно було туди ще що небудь примостити. Миршава конячка мала той багаж доставити до Кожви. Начальник геологічного відділу. Тихонович (не без співучасті Добриніна) переконав всевладного Мороза, що арештант Павло Михайлович Губенко (Остап Вишня), який направляється самостійним етапним порядком у Кожву, буде добрим конюхом і супровідником цінного багажу для місцевих геологів. Начальство на таку пропозицію погодилося, і це для Павла Михайловича дало надію промандрувати той тяжкий шлях у товаристві бодай живої конячки. Ні друзі, ні сам Остап Вишня не задумувались над тим, який з нього буде конюх. Їм тоді і на гадку не спадало, якою трудною дорогою доведеться людині пробиватись серед лютої зими, в час сніжних заметів... Ішлося тільки про те, щоби людина не мандрувала сама, щоби хоч невеличка конячка товаришила по цьому зав'язаному шляху. Дорога йшла через соснові ліси, через замерзлі ріки, попри рідкі селища населення Комі і ще рідкіші лагерні пункти, де етапник Вишня міг переночувати, підгодувати конячку, і дати їй змогу набрати сили до дальшої дороги. За наміченим планом, на подорож цю дано було місяць часу. Старенький коник, як видно, привикний був до різних фірманів і йому було до них не привикати, упряж була упрощена до найнеобхіднішого: шליа з орчиком та слабенькі віжки без залізного загнзду, батіжок, лопата та сокира — були всією зброєю та знаряддям погонича. Досвід геолога Добриніна, в часі його геологічних дослідних експедицій став у великій пригоді при вирядженні Остапа Вишні у цю дорогу. Без його помочі та порад впоратись із таким завданням було б немислиме.

29-го січня 1935 року, раненько, ще темної години, прощалися з Остапа Вишню. Щоби не викликати зайвих підозрін, було

рішено, що тільки я один із його найближчих друзів проведу його ген за Чіб'ю на лісну дорогу, якою він помандрує в далеку Кожву, до далекої Печори, під вічно мерзлу Воркуту. Ще засланці по бараках досипляли свій сон, ще вартові вигрівались під своїми кожухами, а вже Павло Михайлович із лагерного обозу виводив покірну конячку, яка апатично потягла сани тяжко навантажені скринями геологічних знарядь. Мовчки пройшли ми рядом територію столиці Ухто-Печорського концтраку Чіб'ю. Північну тишу турбував тільки морозний шелест напих ніг, копит конячки, та скрип тяжко навантажених саней. Всю дорогу до останньої лагерної застави ні одним словечком ми не обізвались до себе... Боялись порушити лісну тишу, і не находили слова, яким можна було б висказати біль, що стискав груди.

Прощаючись із Павлом Михайловичем, я довго не випускав його із своїх обіймів. Передо мною нечайно виринула картина з 1920-го року, коли я отак само, але літньої ночі, прощався з своїми братами, коли вони подавались із „чотирикутника смерти" на рідну Галицьку землю. В місячну ніч, у Вінниці, посеред мосту розійшлися наші дороги... Я пішов назустріч Українському Театрові, а брати мої, побажавши мені щастя, пішли на Захід шукати свою долю. Пройшло довгих п'ятнадцять років і ось я знову, темної північної ночі, за полярним кругом, прощаюся із „рідним братом" — Остапом Вишнею... І в час останнього прощання ми не були в стані промовити й словечка до себе. З примерзлою сльозою, що скотилась по обличчі, він пішов рядом із зерянською конячкою до берегів Печори. Я не міг рушити з місця до того часу, аж поки морозний скрип їхньої ходи не потонув у глушені північної тайги.

Надії на те, що нам пощастить разом прокоротати час заслання, в один день безслідно розвіялись. Тепер одна тільки турбота не покидала нас: як Павло Михайлович промандрує тяжкий шлях, і чи не звалить по дорозі його хронічна хвороба шлунка?... Чи добриде він до місця свого призначення швидко — без чигаючих на кожному кроці небезпек?...

Йосиф Гірняк

(Далі буде)

В Авґсбурзі (Зах. Німеччина) помер 12 березня 1963 р.

МИХАЙЛО ОРЕСТ — ЗЕРОВ

брат сл. п. Миколи Зерова, поет, невтомний перекладач поетичних творів із чужих мов на українську.

В СССР — в'язень, у Вільному світі — скиталець, завжди вбогий працівник духа. Його царство не було з цього світу, зате його добра пам'ять житиме в історії української літератури.

КАМ'ЯНЕЦЬ — ЗОЛОТИЙ ВІНЕЦЬ

(Споми́н з 1919 року)

Поворот додому.

Розмова Грушевського з нами відбулася*) на очах наших соратників і вони палали бажанням довідатися про ті новини, які нам оповів наш тодішній „Батько"... Очевидно, ми не мали жадного наміру тримати щось у таємниці від наших воєнних побратимів і оповіли їм все якнай докладніше, додавши ще й від себе відповідні оптимістичні коментарі. — Всі були одушевлені відомостями про заключення в Бересті мирового договору з Осередніми Державами і про здобуття відродженою Українською Державою міжнародного визнання. Тішилися також тим, що за наш хліб, проданий Осереднім Державам, ми масмо одержати їхню збройну поміч у нашій боротьбі проти большевицької Московщини...

Ми (о. А. Матюк і я) заявили нашому безпосередньому начальству, що, згідно з директивою М. Грушевського, по повероті до Києва ми муситимемо зайнятися добором людей для адміністративного апарату на окупованих німцями західних українських землях. Цю заяву прийнято з повним розумінням. Ніхто з наших побратимів по Волинському поході не порахував нашого неунікненого відходу із нашої частини за „дезертирство" і в наших дальших приятельських стосунках з О. Загородським, О. Шаповалом, І. Литвиненком, А. М'ясником... — ми все лишалися: о. Матюк — „Батею", а я — „Писарем"...

У тому ж Житомирі, що його ми попередньо очистили від большевицьких банд, ми вперше побачили наших нових „союзників" — німців. Вони прийшли шосою зі Зв'ягеля, попереджені сильними передовими відділами у бронірованих автомобілях, що були озброєні гарматками і кулеметами. Перед залізничною станцією, де стояли ешелони нашого куреня, німецькі автомобілі зупинилися і з них вийшло декілька німецьких старшин. Вони скерувалися до нас і, поінформувалися до якої української частини ми належимо, запитали, коли у нас закінчився бій з большевиками і в якому напрямку вони відійшли? Потім вони стали розпитувати нас про чехословацьких легіонерів, що були розташовані в Житомирі і в часі наших змагань

*) По сорока п'яти роках, що мені блискавкою пролетіли з часу нагадуваних подій, моя пам'ять починає мені деколи зраджувати і потребує пильної перевірки... Така „зрада" сталася у минулому розділі моїх споминів, коли я зазначив, що наша розмова з Грушевським у Житомирі відбулася десь у перших днях березня 1918 року і в ній брав участь д-р Василь Дмитріюк... По перевірці виявилося, що в дійсності розмова ця була в останніх днях лютого 1918 року нового стилю і д-р В. Дмитріюк, хоч і був на дворці, але участі в розмові з Грушевським не брав. Усім моїм приятелям, що в майбутності завважать подібні „зради" моєї пам'яті і донесуть мені про це, буду безмірно вдячний.

з большевиками заховували оружний „неутралітет”. Довідавшись від українців, що для помочі в боротьбі проти большевиків їдуть вже на Україну німецько-австрійські війська, чехословаки поспішно залишили Житомир. Українці не ставили жадних перепон чехословакам у їхньому відступі, і останні чехословацькі відділи перейшли біля станції всього лише перед пару годинами...

Довідавшись про це від нас, німці поспішно повсідали назад до своїх авт і швидко помчалися навіздогін за чехословаками по Київському шосе. Через якусь годину з Київського напрямку почулася далека стрілянина і туди поспішалися й інші німецькі частини...

Однак чехословацьким легіонерам вдалося оружною рукою відбитися від німців і вони, через Київ і Чернігівщину, перейшли на Московщину і Поволжя... Потім через Урал, Сибір і Владивосток вони дісталися до моря й, перепливши два океани, щасливо вернулися до дому, до своєї вже вільної Чехословацької Держави, до своєї „Золотої Матінки Праги...” Так на наших очах відбувся один із чудесних „Анабазисів” нашого століття, dokonаних незломною людською волею....

Наш курінь мав вирушати з Житомира на Київ уздовж залізниці, через Коростень, Малин. Від'їзд був призначений наступної ночі й тому більшість наших вояків подалася до міста попаритися в лазні, поголитися, змінити білизну і загалом прибрати цивілізований вигляд після півтора місяця безперервних боїв і походів... Місто Житомир тимчасом виповнювали маси німецького війська...

Німецьке військо зробило на нас усіх якнайкраще враження так своєю зовнішністю, як і дисципліною та порядком, які панували в його рядах. Нам усім вже остогидла занархізована російська солдатня пореволюційних часів. Солдатня розхристана і брудна, запльовувала кожну п'ядь землі соняшниковим і гарбузовим насінням та занечищувала все повітря біля себе міязмами найогиднішої московської лайки...

Тепер ми бачили правдиве європейське військо... Житомирськими вулицями проходила твердим, розміреним кроком німецька піхота і під сталевими середньовічно-лицарськими шоломами обличчя німецьких вояків мали суворо-відповідальний вираз. По вуличному брукові дуднили колеса німецьких гармат, що їх тягнули — не коні, а якісь велетенські ВУЦЕФАЛИ.. — Стояли ми на хідниках, дивились і думали: — Ось із кого нам брати приклад! Ось у кого нам учитись, як будувати наше військо! Ось якими мають бути наші козаки і старшини! Ось як має бути виряджений наш вояк!..

Нам ставало ясным, що новопосталій українській державі не дадуть доброго захисту й опертя ні наші наскоро „зукраїнізовані” полки із колишньої російської царської армії, ні аматорські імпровізації різних наших революційних отаманів... Регулярну європейську армію, не заступлять нам різні „Коші”, „Січі”, „Окремі Загони”, „Окремі Курені”, „Запорізькі”, „Слобідські”, „Чорноморські”, „Гайдамацькі”... Побіч словесної бутафорії не скріплять українського воляцького духа бутафорні одяги скопійовані з псевдо-історичного ре-

пертуару малоросійсько-українських труп. Оті червоні жупани, сині шаравари, оселедці й чуби під смушевими шпалками з різнокольоровими шпиками....

Наші Житомирські роздумування над проблемами організації українського війська я навмисне піддав під увагу слухачів цієї доповіді, бо й у кінці літа 1919 року Україна ще не позбулася смертельно небезпечної недуги анархічної „отаманії"... Сваюля отаманії, разом із плямистим тифом, нищить наш національно-державний організм і с цього лиха повно і в війську, і в нашій політиці, і у наших фінансах... Чи ми перетриваємо кризу, що вже до нас зближається?...

У Житомирі також ми вперше побачили й наших „Синьожупанників". Вони прибували сюди з німецькими частинами де вони виконували функції долмечерів-товмачів... Уніформа їхня була стилізована під історичний козацький одяг. Ця „українська уніформа" складалася із довогополого, аж по коліна, суконного темно-синього жупана, що застібався спереду грудей в один ряд гаплицями. Зверху жупан був оперезаний довгим і досить широким ясно-синім бавовняним поясом, що його кінці були підіткнуті під пояс по боках. Сині суконні штани були зашпунтовані в халяви чобіт німецького піхотного зразка. На голові синьожупанники мали високі українські шпалки зі штучних сірих смушок завершені синім шпиком, перекиленим до переду і пришпиленим кокардою. Кокарда тих синьожупанників, що ми їх бачили у Житомирі, була з галицьким левом і гаслом: „Не ридай, а здобувай". Кокарда синьожупанників, що прибули пізніше до Києва, мала вже золотий тризуб на синьому полі. Усі синьожупанники мали виряд і озброєння звичайних німецьких жовнірів і не видно було на них відзнак їхньої військової ранги. Так як і німецькі вояки, синьожупанники віддавали старшинам військовій пошани. З німцями говорили по німецьки, а з нами, українськими вояками та цивільною людністю, вони привітно й чемно розмовляли доброю літературною українською мовою. Це вкрай збентежило й засоромило тих із нас, що ніяк ще не могли позбутися вживання „общепонятного язика" і... „всеросійського мата"...

Помимо свого незвичного для нашого зору і дещо штучно-театрального зовнішнього вигляду, синьожупанники виразно витримали найсуворішу критику. Це були переважно високі, кремезні люди, що після років перебування у німецькому полоні, тепер прибули назад на рідну землю... Щастя так і промінювало з їхніх очей, радісна усмішка не сходила з їхніх чисто поголених облич, а рухи цілого їхнього тіла були такі сильні, жваві й молодечі... Був сильний лютовий мороз, але синьожупанникам (і нам) — сонце вже почало світити і гріти по весняному...

Нам вдалося познайомитися з багатьма синьожупанниками, а з декількома з них ми організували спільний обід в одному з кращих житомирських ресторанів. Під час цього обіду ми довідалися докладно про багато справ, що про них досі мали ми лише уривкові вістки, почерпнуті з випадкових конспіративних джерел.

Синьожупанники оповіли нам про політичні справи й настрої на

західних українських землях і про організацію та працю „Союзу Визволення України”. Особливо цікавила нас українська міжнароднопропагандова акція „С.В.У.” та національно-освідомна праця по таборах серед українців — полонених. Найрадіснішою й найважливішою для всіх нас була відомість, що в Німеччині вже сформовано одну регулярну дивізію „Синьожупанників”, вона вже дістала зброю і вирушила на Україну під команду генерала Віктора Зелинського. Друга дивізія рівно ж уже формується і скоро буде вже готова. Також австрійський уряд вже зарядив формування одної дивізії із українців полонених в Австрії. Легіон Українських Січових Стрільців, під команду Ерцгерцога Вільгельма (Василь Вишиваний), також виступив на південну Україну разом із австро-угорським військом. Від маси таких новин аж у головах нам закрутилося й ми зовсім забули про той настрій безнадії й резигнації, з яким ми так ще недавно відступали з Києва на Волинь...

Від тих же синьожупанників я одержав потвердження відомостей, що на окупованих Осередніми Державами західних українських землях існує українське шкільництво. Вістка ця ще в літі 1917 року дісталася на Україну через фронт за посередництва перекинутої білоруської газети „ГОМАН”, що видавана була у Вільні.

Українські школи в німецькій окупаційній зоні заснували й ведуть синьожупанники із Першого Запорізького полку імені Т. Шевченка, під команду полковника Миколи Шаповала. Дозвіл на ведення шкіл і іншої культурно-освітньої праці серед української людності видав німецький уряд в грудні 1916 року після старань про це „Союзу Визволення України”. Першу українську школу відкрито 3 червня 1917 року в селі Черняхнах, Кобринського повіту, на Поліссі, а 15 грудня 1917 року, було вже 114 шкіл, із 140 вчителями і коло 6.000, учнями. На Підляшші було 22 школи з 25 вчителями і 823 учнями.

Центральною керуючою організацією синьожупанників на західних українських землях є „Українська Громада в Білій на Підляшші”, а її очолює полковник Микола Шаповал. Шкільною освітою керує Шкільна Рада на чолі з Дометом Олячином. При Українській Громаді існує велика українська бібліотека-читальня. Громада провадить також продаж українських книжок. Громада має власну друкарню, в якій з 23 червня 1917 року друкується накладом 2.000 примірників тижневик „РІДНЕ СЛОВО”.

Аналогічні старання „Союзу Визволення України” перед австрійським урядом не увінчалися подібним успіхом. Під впливом польських чинників австрійський уряд не допустив заснування українських шкіл на терені Холмщини. На зайняту австрійцями південно-західню Волинь дозволено вислати для культурно-освітньої праці лише дві невеличкі групи „Українських Січових Стрільців”. Вони створили на Волині два освітні комісаріати. Один у Володимирі Волинському, на чолі з Миколою Саєвичем, а другий у Ковлі, на чолі з Лукою Мишугою. Праця „Українських Січових Стрільців” на Волині з різних причин, зустріла великі перепони з боку місцевих ав-

стрійських урядовців. Однак ентузіазм молодих галичан дістав рішучу підтримку з боку нечисленної місцевої волинської інтелігенції і спільними зусиллями вдалося за короткий час досягнути поважні успіхи на освітньому полі. З кінцем 1916-1917 учбового року під управою Усусусів функціонувало на Волині: 24 початкові школи, дві двокласові школи (у Матвіїв та в Устилові) і одна чотирьохкласова у Володимирі Волинському. Учителювало: 13 Усусусів, десять учительок фахових із Галичини і 7 місцевих волинян. Для матеріальної допомоги шкільництву на Волині створено у Львові „Бюро культурної помочі для населення окупованих земель". Це Бюро збирало гроші серед галицького громадянства і забезпечувало волинські школи шкільними підручниками і приладдям.

Розмови наші з „Синьожупанниками" затягнулися довгенько і, коли ми нарешті розпрощалися, то був уже пізній вечір. Ми поспішили трамвасм на залізничну станцію і прибули туди на кілька хвилин перед відходом наших ешелонів на Коростень. У Коростені ми, зовсім не зупинялися, повернули залізницею на Схід, — на Київ. Ішли ми вперед, дуже зростаючими силами від постійного припливу добровольців, без якого будь супроводу німецьких військ. Сама лише чутка про те, що за наступаючими українськими військами слідує німецька армія, у большевиків відібрала охоту до бою. Вони повсюди ставили лише малий опір нашим передовим відділам і поспішно втікали на Київ. Лише під Малином дійшло у нас до поважнішого бою з большевиками, бо тут зосередилася більша кількість большевиків утікачів із поблизьких міст: Радомишля і Коростишева.*)

У тодішній большевицькій стратегії на Україні мали, очевидно, якусь поважнішу ціль і затримка босм нашого наступу під Малином, і затримка наступу Першого куреня Запорізького Загону під командою полковника Валбачана боями під Бердичевом і Козятином. — Окрім позискання більшого часу для евакуації Києва, большевики мабуть хотіли продемонструвати існування сили „Української Червоної Армії".... Вона, мовляв, підлягала наказам Юрка Коцюбинського, Комісара Воєнних Справ у „самостійному", „українському", „Советському Уряді" в Харкові. Одначе, справа була занадто виразно шита білими нитками, щоби могла кого будь впровадити в блуд щодо істоти большевизму на Україні, яко експозитури московського шовіністичного імперіялізму... Большевицький опір зламано українськими військами і в рекордово короткому часі ми опинилися під Києвом.

28 лютого нового стилю 1918 року наш авангард несподівано захопив большевицьку залогу і коменданта станції Буча, однак не встиг перешкодити більшовикам зірвати залізничний міст на річці Ірпені. Большевицький бронепотяг зі східного берега ріки обстрілю-

*) У восьмому томі „Української Радянської Енциклопедії" на ст. 426 сказано про це так: „В лютому 1918 року в районі Малина мали місце запеклі бої частини Червоної Армії з німецькими загарбниками".... Радянські „енциклопедисти — воєнні історики" в тому часі були, очевидно такі перелякані, що замішали величню фігуру О. Загородського з фігурою Гінденбурга....

вав інтенсивно станцію Бучу, де виладовувалися з ешелонів наші прибуваючі частини. Наша артилерія, поставлена на позицію й уміло керована, коли не помиляюся, полковником Алмазовим, підбила большевицького броневика і змусила його втекти до Києва. Вилadowані з ешелонів наші частини негайно, похідним порядком, перейшли ріку Ірпень і скерувалися на Київ. Наше командування передбачало, що большевики будуть ставити опір на лінії окопів, які були зроблені ще в 1915 році, для оборони Києва перед еventуальним німецьким наступом...

Дійсно, большевики організували оборону Києва на цілій лінії окопів, однак вона виявилася не такою ефективною як припускали обидві воюючі сторони... Босвий дух большевицьких частин в окопах був основно підірваний чутками про те, що проти них ведуть наступ не якісь там українські „гайдамаки”, а регулярна німецька армія... Перед нею оборона --- річ вповні безнадійна. Оборонці окопів засудженні на загибель для того лише, щоби большевицькі комісари могли втікати з Києва... Тому маса большевицьких вояків під Києвом топнула з години на годину, як сніг на весняному сонці... У ніч з першого на друге березня 1918 року українські відділи вибили большевиків із окопів і, переслідуючи москалів, вступили до Києва. Тут їх зустріло ранком ясне радісне весняне сонце, зустріли величні згуки всіх дзвонів із усіх київських церков, зустріли радісні сльози і нестримна маса киян...

Відходячи на Київ, начальство нашої частини залишило на станції Буча невеличкий відділ ранених і хворих козаків, які під командою старшини, що сам мав пошкоджену ногу, мали охороняти в ешелонах придбане нами по дорозі на Волині воєнне майно та харчові запаси... Командант цієї залоги мав приспішувати ремонт пошкодженого мосту та негайно же відпровадити ешелони на вказане місце до Києва.

о. Антонієві Матеюкові, що у всіх наших попередніх боєвих сутичках здобував собі загальне признання своєю надзвичайною хоробрістю, спокоєм духа та правдивим запорозьким гумором, наше начальство наказало не пхатися без потреби за військом, а лишатися на місці й опікуватися добрим духом хворих козаків... Теж саме наказано й мені, що, яко „писар”, мав опікуватися нашою „канцелярією”...

Очікуючи на станції Буча направи мосту, ми розмовилися з колишніми селянами, що прийшли на станцію, чи то з продуктами на продаж чи то просто з цікавості, за новинами від „українців”... Від них ми довідалися докладно, що робилося в Києві в часі нашої відсутності і, як там поводитися большевицька влада. Селяни простими словами оповідали про те, який жажливий терор встановили над киянами московські большевики, і як вони в „Царському Саді” переводили масові розстріли, переважно бувших російських офіцерів... Наше безмежне обурення на большевицькі злочинства депо злагіднювала свідомість історичної іронії фактів, що терор переважно скерований був проти офіцерів, що в часі попередньої нашої бо-

ротьби в Києві з большевиками заховували „нейтралітет”, вразно ворожий нам, а прихильний „руським”.... Офіцерів було в Києві кілька десятків тисяч і з них багато большевики розстріляли.

Одночасно обурення наше поглиблювали відомості про те, що ганебній справі нищення Києва москалями допомагали наші ж таки зрадники з українського роду... У всіх на устах був Юрко Коцюбинський, нікчемний син славного письменника Михайла Коцюбинського.... Згадувано було й імена інших большевицьких підпомагачів, що перед тим були й членами Центральної Української Ради...

На другий день ранком, коли антибольшевицькі почуття серед нас досягли свого апогея, якийсь із козаків подав нам відомість, що нашими стежами притримано якихось двох людей, що прибули з Києва наче б як делегати до нашого командування, але які, правдоподібно, є большевицькими шпіонами. Їх тепер вже допитують на станції і після суду напевно вони будуть розстріляні. Почувши це, о. Матеюк і я якнайшвидше побігли на станцію і тут побачили оточених юрбою схвильованих козаків наших добрих знайомих членів Центральної Української Ради: — Левка Чикаленка (укр. соціал-демократ) і Рафеса (член жидівської партії „Бунд”). Присутній комендант стратив уже свій вплив на козаків і з юрби чути було голосні й настирливі домагання негайного розстрілу. О. Матеюк, що мав серед козаків необмежений моральний авторитет, рішуче проштохнувся через юрбу до переляканих делегатів і поздоровкавшись з ними, крикнув на юрбу: „Відступіться. Чого ви від цих людей хочете?”. Тоді хтось із юрби сказав: „Та це ж большевики — шпіони!” На це о. Матеюк голосно й обурено сказав: „Які там большевики! Які там шпіони! Це ж мої добрі знайомі, обидва члени Української Центральної Ради! Цей пан Левко Чикаленко є сином славного українського громадського діяча і патріота Євгена Чикаленка. А пан Рафес є представником жидівської людности в Українській Центральній Раді. А від кого і в якій справі вони сюди приїхали делегатами, вони нам зараз самі скажуть!”.

Настрій юрби після рішучих слів о. Матеюка заспокоївся і пан Левко Чикаленко вияснив, що Київська Міська Дума, радними якої вони є обидвоє, вислала їх делегатами до Українського Командування з проханням, щоби були видані потрібні зарядження для спокійного зайняття Києва українським військом. Людність Києва така озлоблена на большевиків за доконані ними злочини, що може шукати відплати і з цього можуть постати в місті неприємності і погроми.

О. Матеюк разом із комендантом вияснили делегатам, що тут у Бучі їм нема з ким домовлятися, бо Команда Українських Військ нирушила ще попереднього дня на Київ разом із українським військом і тепер напевно вже знаходиться у Києві.. Отже делегації нічого іншого не лишається робити, як вертатися назад до Києва.

Заспокоєна юрба козаків розійшлася, а комендант якимсь способом відіслав „делегацію” до Києва.

Десь так за годинку після цього інцидента нашим механікам удалось урухомити інвалідне авто, що його якась господарна душа

В. І. ВЕРНАДСЬКИЙ

ДО СТОРІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПЕРШОГО ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК (1863 — 1963)

В минулому числі „Листів до Приятелів” була поміщена перша частина мого нарису про В. І. Вернадського, друга була відкладена до цього числа. В міжчасі сота річниця народження великого ученого була відзначена 13 березня урочистою конференцією Академії Наук СССР і статтями в советській пресі — московській і українській. Українська Вільна Академія Наук у США вшанувала пам'ять В. І. Вернадського пленарною конференцією 23 березня. Про Вернадського, як ученого, доповідав на цій конференції д-р Бріан Месон, що народився і закінчив коледж у Новій Зеландії, потім учився геохемії в Норвегії, а тепер є одним з найвидатніших американських мінералогів і геохеміків. Д-р Месон пригадав початки своїх студій геохемії у великого норвезького вченого Гольдшмідта, який говорив своїм учням, що Вернадський є філософом і пророком у геохемії. На тій-же конференції Л. Є. Чикаленко виступив з спогадами про Вернадського.

Нижче я подаю дещо перероблений уривок з моєї доповіді: „Вернадський — перший президент Української Академії Наук”.

I

В 1917-18 роках, у дні Української Револуції, на тлі кипіння стихії, на тлі розгри своїх і чужих політичних сил, на тлі змагань ідеалістів-політиків, ідеологів, просвітян (у кращому розумінні) була заснована Українська Академія Наук. Довголітнє прагнення українських учених мати свою найвищу наукову інституцію здійснилась 14 листопада 1918 року, коли формально відкрито Академію: академіки зібрались і обрали Президентом Академії Володимира Івановича

приєднала до нашого обозу... Цим автом рішив їхати до Києва полковник Зайцев, не чекаючи на закінчення направи залізничного мосту. З ним до авта впросився о. Матеюк, а за о. Матеюком і я. Із великим трудом переперли ми це авто через сніги, болота і піски околиць Бучі і, нарешті, біля Білич, вийшли на житомирську шосе, по якій наче вітер промчали на Київ.... Тут Бібіківським (нині Шевченківським) Бульваром проскочили на Велику Володимирську і просто на Софійську площу... Тут ми ще поспіли на кінець церковного молебствія, що його правило київське православне духовенство. Прийняли ми участь і в церемоніальному перемарші наших військ перед пам'ятником Богдана Хмельницького, де робили нам „смотр” Симон Петлюра та інші наші вищі командири... За сльозами радості, що лилися з наших очей, не бачили ми ні синього, безхмарного неба над нами, ні ясного, весняного сонця на ньому, ні багатотисячних мас київської людности, що оточувала нас і разом із нами плакала і сміялась...

(Далі буде)

Д-р Т. Олешко

Вернадського. Дата 14 листопада є одночасно датою кількох значущих подій у навколишній революційній бурі.

Фактом історичного значення є те, що Українську Академію Наук очолив великий натураліст-мислитель доби кардинального перелому в науці на зламі XIX-XX віків, один з найвидатніших учених Російської Імперії, ім'я якого перед революцією стояло поруч з К. Тиморязовим та І. Павловим, та провідний організатор науки, який в роках 1911-17 організував у всеімперському масштабі дослідження радіоактивних мінералів та розвідку і облік мінеральної сировини.

Володимир Іванович Вернадський народився в Петербурзі і тут сформувався на ученого і громадського діяча, але багато ниток зв'язувало його з країною батьків.¹⁾ В посмертній статті про Вернадського, його ученя академік А. Є. Ферсман пише: „Його складне й багате життя в основному було зв'язане з Ленінградом, Московою і Києвом... У Росії Володимир Іванович найбільше любив південь, прекрасну Україну, простір Дніпра, береги заповідника під Києвом, де він часто працював, Крим з його геохімічними проблемами Чорного і Озівського морів".²⁾

Від 1868 до 1876 року родина Вернадських жила у Харкові. Про ці роки є матеріяли в книжці Гумілевського,³⁾ для написання якої автор використав неопубліковані спогади В. І. Вернадського та інші рукописні матеріяли. Гумілевський пише, що петербурзьке дитинство не лишилось у пам'яті Володимира Івановича, якому було п'ять років коли родина переїхала до Харкова — потягом до Білгорода і далі кінями до Харкова. І цей переїзд став першим спогадом дити-

¹⁾ Дещо доповнюю дані про походження В. І. Вернадського, вміщені в першій частині моєї статті.

Лев Гумілевський у книзі „Вернадский", Москва, 1961, ст. 13, пише: „Володимир Іванович цікавився своїм минулим і простежив за документами життя своїх пращурів. Виявилось, що один із них, литовський шляхтич Верна, під час війни Хмельницького з Польщею перейшов на бік козаків і бився разом з ними проти панства. Невідомо, що його на це спонукало, але в усякім разі поляки покарали його на смерть. Діти цього Верни служили в козацтві, були товаришами і старшинами у Запоріжжі. Коли Катерина розпустила і розсіяла Запорізьку Січ, прадід Вернадського, Іван Никифорович Вернацький утік на Чернігівщину і там після кількох років тихого життя односельчани обрали його священиком." Вернадському пощастило увійти в списки „потомственных дворян", але згодом на якимись доносами його з тих списків виключили. Дворянство вислужив від Володимира Івановича — Василь Іванович Вернацький, який з того часу писав своє прізвище „Вернадський". Він був військовим лікарем у Суворова.

Проф. Олександр Петрович Оглоблин у листі з 18 березня 1963 р. написав мені, що „В. І. Вернадський був українець, мовляв, з крові й кості — й родом своїм цікавився, про що свідчать його листи до В. Л. Модзалевського (я бачив їх свого часу в Києві, але, на жаль, не міг зробити копій), який тоді працював над своїм „Родословником". До речі, В. І. Вернадський і В. Л. Модзалевський були близькі родичі (мати Модзалевського була народжена Константинович, вузина Вернадського). Мати В. І. Вернадського — друга дружина І. В. Вернадського, Анна Петрівна Константинович (1837-1888), була зі старого переяславського старшинського роду, грецького походження відомого ще за часів Гетьманів Самойловича і Мазепи. Дід Анни Петрівни — Христофор Анастасович був сотником Переяславським (1770), а згодом бунчуковим товаришем; бабуся її — Софія Семенівна Константинович, народжена Капцевич, донька

нства. В Харкові пройшло дитинство до 13 років, яке лишилось у спогадах, як найкраща пора життя. Влітку виїздили до Полтави, де численні родичі сперечалися за те — в кого й коли гостювати. Одне літо жили в околиці Харкова на Основі, в маєтку Квітки-Основ'яненка і десятирічний Вернадський вперше читав його українські повісті. Влітку 1876 року, коли Вернадський був з батьком за кордоном, він прочитав у емігрантській газеті „Вперед”, що її видавав П. Л. Лавров, повідомлення про циркуляр, який забороняв у Росії друкування українською мовою. У відповідь на запити тринадцятилітнього хлопця батько „розповів йому історію України, історію боротьби українців за незалежність, розповів про таємне українське товариство — Кирило-Методіївське Братство, де одним з провідників був дядько Анни Петрівни (матері В. І. Вернадського). Володя повернувся додому українцем і лишився ним — своїми почуттями і симпатіями все життя.”¹⁾ Далі Гумілевський згадує, що після переїзду до Петербургу, Вернадський багато читав української літератури, дістаючи її з бібліотек і купуючи у букіністів, був захоплений історією України.

В студентські роки Вернадський був зв'язаний з російськими на-родницькими колами, пізніше став загально-російським громадським діячем, але зв'язки з Україною і українцями, інтерес до української проблеми були завжди.

Вернадський часто бував на Україні. Ще студентом, 1885 року він досліджував ґрунти на Катеринославщині у Новомосковському

Переяславського сотника й унука Переяславського війта. Капцевичі — теж старий Переяславський рід”.

О. П. Оглоблин пише, що одруження В. І. Вернадського з Наталією Єгорівною Старицькою ще більше в'язало його з Полтавщиною: „Старицькі — старий полтавський рід, який походить від протопопа Полтавського (1665-71) Луки Семеновича Старицького, нащадки якого вийшли в перші лави Полтавської козацької старшини. Це старша лінія Старицьких (Михайло Петрович Старицький належав до молодшої лінії). Батько Наталії Єгорівни — Єгор Павлович Старицький, відомий діяч судової реформи Олександра II, був сенатором, членом Державної Ради, і Головою Департаменту Законів. Його дружина, мати Наталії Єгорівни — Марія Іванівна Зарудна — з старого старшинського роду Зарудних. І ця лінія Старицьких була весь час тісно зв'язана з Полтавою.”

„Отже, як бачите, — закінчив свого листа Олександр Петрович, — зв'язки В. І. Вернадського з Україною були дуже глибокі й близькі, мовляв, органічні. Я думаю, що це також — поруч з його визначним науковим ім'ям — мало свій вплив на запрошення В. І. Вернадського на пост першого президента УАН. Мені хотілося б підкреслити також, що в особі В. І. Вернадського маємо найвидатнішого представника вченої „династії” (українського походження!) Вернадських, яка дала, починаючи з 1840-х років, визначного економіста, професора Київського університету, Івана Васильовича Вернадського, великого вченого природознавця Першого Президента УАН, Володимира Івановича Вернадського й відомого історика, праці якого мають не абияке значення і для української історії, Георгія Володимировича Вернадського. Вже три покоління!”

²⁾ А. Е. Ферсман, В. И. Вернадский, „Бюллетень МОИП”, сер. геол. т. 21, 1946.

³⁾ Лев Гумилевский, „Вернадский”, Москва, 1961, 320 ст. Це — перша популярна біографія Вернадського, видана в серії „Жизнь замечательных людей”.

⁴⁾ Гумилевский, там-же, ст. 24.

повіті. Після повернення з-за кордону, 1890 року він вивчав ґрунти у Кременчуцькому повіті і одночасно захоплювався археологічними знахідками. Вернадський склав мапу з археологічними даними і передав її Полтавському Музеєві. З цим музеєм він був у тісному контакті з початку його заснування і з ним науково співпрацював.

В 1913 році Вернадські купили ділянку землі з старим садом в Шишаках, недалеко від Сорочинців, на березі Псла, зарослому дубами й вербами. Там на Бутовій горі побудували будинок.

Вернадський мав багато друзів-українців. Зокрема в Парижі в 1888 р. він був близько знайомий з Михайлом Драгомановим, твори якого він читав раніше. Він став членом Товариства ім. Шевченка і брав участь у вшануванні М. Павлика. Також закордоном в кінці 1880-их років Вернадський приятелював з відомим українським літчим Павлом Чижевським, пізніше згадуючи це приятелювання в ліричних фарбах.⁵⁾ У Вернадського були дружні зв'язки з Миколою Прокоповичем Василенком: „Завжди під час приїздів до Києва, Вернадський зупинявся у помешканні Василенка і ці дні були невпинним святом для них обох.”⁶⁾ У листах до Л. Є. Чикаленка, писаних 1924 року, Вернадський неодноразово писав про Василенка — в яких обставинах він живе і чи можна йому допомогти.

Л. Є. Чикаленко, який в роках 1909-1917 жив з перервами у Петербурзі, не раз оповідав мені про свої зустрічі з В. І. Вернадським у родині Хведора Вовка, видатного українського археолога і антрополога, якого Левко Євгенович був помічником, а Вернадський — другом давніх літ. Вовки звичайно говорили українською мовою, в їх родині обговорювали українські справи, якими цікавився і Вернадський. Він бував на Україні, любив її природу, але очевидно був далекий від політичних аспірацій для України.

Треба зауважити, як влучно пише О. Г. Лотоцький, що „се було в роках 1915-16, коли взагалі ще не ставилася реально проблема самостійності України. Політичні змагання українські виставлялися дуже скромні — в неясному формулюванні внутрішньої автономії України у федеративному устрою російської держави.”⁷⁾ Ці рядки взяті з розділу, де Лотоцький описує старання українських громадських діячів у Петербурзі налагодити взаємини з видатними представниками великоруської інтелігенції і добитися від них відкритого виступу в українській справі. Академік О. О. Шахматов, відомий своєю співпрацею з українськими інтелектуальними колами, запропонував, щоб спершу в тіснішому колі провідників російської популової думки було зреферовано український рух та його змагання. Він скликав нараду в помешканні академіка В. І. Вернадського. Участь у нараді брали здебільшого представники міродайної тоді в поступових російських колах конституційно-демократичної (к. д.) партії. О. Г. Лотоцький згадує, що учасників зборів було не більше 10-12, всі висококваліфіковані люди в питаннях наукових та політичних; „з українців були, крім мене, Хв. К. Вовк та П. Я. Стебницький”.

⁵⁾ Д. І. Чижевський, Академік Володимир Вернадський, „Наше Життя”, Августбург ч. 8. (151), 1948.

⁶⁾ Н. Д., М. П. Василенко і ВУАН, „Україна”, ч. 5, Париж, 1951, ст. 341.

⁷⁾ О. Лотоцький, „Сторінки минулого”, ч. 3, Варшава, 1934, ст. 303-307.

О. Г. Лотоцький з огірченням пише, що до порозуміння не прийшло: „Без наслідку точилися наші розмови більше року”... „Останню нараду було призначено, здається на 26 лютого 1917 року. Почалась уже революція, довелося йти на нараду під стрілами кулеметів... На цю нараду зійшлося у помешканню академіка В. Вернадського лише кілька людей. Так і розійшлися — з надією, може саме життя вирішить ту проблему, що ніяк не надавалась до кабінетного вирішення.”

Життя дійсно взялось „вирішувати проблему” дуже швидко і з багатьма несподіваними зигзагами на шляху і цілих народів, і учасників нарад.

В 1918 році академік В. І. Вернадський став чільним організатором науки на Україні, зокрема був головою створеної при Міністерстві Народньої Освіти Комісії в справі вищих шкіл і наукових інституцій.⁸⁾ До цієї комісії увійшли як члени проф. М. Сумцов, проф. Д. Багалій, проф. Шапошніков, проф. В. Лучицький, проф. Де-Метц, проф. Спекторський і доцент Б. Личков. Комісія поставила перш за все питання про перетворення Народнього Українського Університету у Києві в Державний Український Університет і після відповідної реорганізації Університет відкрито 6 жовтня 1918 року. Незабаром відкрито Державний Український Університет у Кам'янець-Подільському.

В червні 1918 року була утворена спеціальна Комісія для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві. Головою цієї комісії призначено академіка В. І. Вернадського. На членів комісії запрошено професорів Д. Багалія, Хв. Вовка, М. Грушевського, М. Кашенка, Б. Кістяковського, Й. Косоногова, А. Кримського, В. Іконнікова, Г. Павлуцького, В. Палладіна, В. Перетца, Е. Спектровського, О. Сперанського, С. Тимошенка, Є. Тимченка, М. Туган-Барановського, А. Тутковського, М. Сумцова і С. Франкфурта. Смерть спіткала Хв. Вовка в дорозі з Петербургу до Києва. Проф. М. Грушевський не дав відповіді на запрошення.

У Збірнику праць згаданої комісії є текст промови Вернадського на перших зборах Комісії 9 липня 1918 року.⁹⁾ Тут виявлені характерні риси Вернадського — відчуття перспективи і передбачення майбутнього, його приналежність до світової науки, а також розуміння прикладного значення науки — в служінні своїй країні: „Академія наук, яка утворюється в ХХ віці, не може будуватися за статутами і типами давніх академій, котрі в своїй віковій історії перебули численні зміни та перетворення. До того ж, річ певна, писані статуті Академій багато не відповідають тому, що вони в дійсності собою являють... отже засновуючи нову Академію доводиться звертати увагу не на статуті, а на дійові тенденції”. Вернадський надає великої ваги тому, щоб Українська Академія Наук вступила до міжнародньої спілки Академій: „з національного боку необхідно, щоб Українську Академію Наук визнала міжнародня спілка Академій. Цим досягається всесвітнє визнання української культури в одній із найважли-

⁸⁾ Дмитро Дорошенко. „Історія України, 1917-1923 рр.”, т. II, Ужгород. 1930, ст. 349-364.

⁹⁾ В. І. Вернадський, В справі заснування Української Академії Наук, промова, „Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві”, Київ, 1919.

віших паростей людської діяльності. Через це вона повинна задовольняти своїм складом, так і організацією тим умовам, які ставляться статутом всесвітньої академічної організації".

Далі академік Вернадський заявляє, що Академія повинна „опіріч своєї всесвітньої ваги, задовольняти важливі: 1) національні, 2) державні та 3) місцеві життєві вимоги."

Національна вага: Академія повинна допомагати зростові української національної самосвідомості та української культури через широке студіювання минулого та сучасного українського народу і природи України.

Державна вага Академії обумовлюється тим впливом, який її праця матиме на підвищення виробних сил країни і людини. Треба вишукати новітні шляхи і витворити нові вартості, знайти нові сили природи, використати в правильний і повний спосіб старі. Через широку дослідчу працю неодмінно треба хутко збільшити увагу для України природних багатств, до цього часу невикористаних її людиною, і навіть захованих від неї.

Академія повинна складатися з учених, що здобувають кошти від держави і віддаються науці та дослідчій роботі, як справі свого життя.

У Збірнику праць згаданої комісії є також записка В. І. Вернадського про Національний Мінералогічний Музей при Українській Академії Наук у Києві.¹⁰⁾ Ця записка — погляд у майбутнє, рівняння на найкращі мінералогічні музеї світу, висвітлення потреби вивчати мінерали України, напрямки праці плянованого Мінералогічного Інституту, якого на території України не було. Про потребу відділу метеоритів у Музеї, Вернадський пише так: „На Україні маємо гарні збірки їх в університетах, особливо в Одесі та Харкові. Але повинен бути утворений центр роботи, в котрому було б зібрано весь матеріал для вивчення цієї царини знання, що повинна в майбутності розвинути в одну з найцікавіших галузей природознавства. Зараз збірки метеоритів мають, без сумніву, характер архівів для майбутнього й чекають тієї стадії знання, коли їхнє значення виявиться в повнім розвою". Справді, інтенсивне вивчення метеоритів почалось в 1930-х роках, а тепер, у 1960-х роках, є в повному розвою!

Комісія інтенсивно працювала з 9 липня до 17 вересня 1918 року, провела велику працю вивчення та порівняння статутів існуючих Академій Наук. Володимир Варламович Міяковський розповів мені про шафу з статутами, з якої почалась Академія.

На протязі двох місяців відбулось 47 засідань (23 засідання головної комісії і 24 засідання підкомісій). На цих засіданнях цілий ряд членів головної комісії, підкомісій та сторонніх учених-фахівців виступали з рефератами про окремі питання, зв'язані з заснуванням Академії. Ці реферати лягли в основу виробленого статуту, що окреслив Українську Академію Наук у Києві як найвищу наукову

¹⁰⁾ В. І. Вернадський, Про Національний Мінералогічний Музей при Українській Академії Наук у Києві, „Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві", 1919, ст. 21. Треба зауважити, що Національного Мінералогічного Музею при УАН не було створено. На початку 1920-х років був організований при Академії Геологічний Музей з мінералогічним відділом, першим директором якого був академік П. А. Тутковський.

державну установу на Україні, що перебуває у безпосередньому відданні верховної влади.

Законопроект про заснування Української Академії Наук, що його склала Комісія, був затверджений урядом, Вернадський був призначений академіком катедри мінералогії. Формальне відкриття Академії було 14 листопада 1918 року. В цей день зібрались академіки і обрали Вернадського президентом Академії, а Кримського — невідмінним секретарем.

У своїй книжці „Українська Академія Наук” професор Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко яскраво описала, ілюструючи рядом документів, перші дні народженої в огні і бурі Української Академії Наук, розбурхані емоції українських учених різних орієнтацій, матеріальні злидні.¹¹⁾ Про перші дні Академії говорили очевидці на ювілейній сесії УВАН 1948 року в Авсбурзі. Виступав Павло Зайцев, захоплюючи аудиторію блискучою формою своїх спогадів і даючи гострі характеристики українських учених — перших академіків та співробітників Академії. Він говорив: „Вернадський був українець з походження, але зрусифікований, проте, він сказав, що працюватиме для української держави і для української національної науки. Володимир Іванович Вернадський мав величезний досвід, крім того, він мав практичний факх, що мало велике значення для України в той час. Мало бути вченим, треба бути організатором... Коли прийшла Директорія... Українські вчені заявили, що Академія була створена їх волею, а не була креатурою якогось уряду. Директорія підтримала Академію.”¹²⁾

Про це ж засідання пише в своїх спогадах про Кримського професор Гасвський (Єпископ Сильвестер), який секретарював на засіданні. Головував Грушевський, що обстоював скасування гетьманського статуту і вироблення зовсім нового, з новим затвердженням і вибором нових академіків... Академік-юрист Богдан Кістяківський завзято обстоював тільки доповнення існуючого статуту, а не скасування його... Еволюційна метода Кримського і Кістяківського взяла верх, ломки не робили, а лише доповнили статут кількома статтями та доповнили академіків.¹³⁾

Свою працю в Академії в кінці 1918 і на початку 1919 року описав Володимир Дорошенко, який наприкінці листопада 1918 року опинився у Києві, де застав невідрадну обстановку. За його словами Академія ще так саяк трималась, мабуть завдяки своєму президентові академікові Вернадському та Петрові Дорошенкові, що був за гетьмана головноуповноваженим та справ культури і мистецтва... В Академії Кримський стрінув Володимира Дорошенка як приятеля і улаштував на посаді управителя своєї канцелярії. Володимир Дорошенко пише: „Академія була щойно заснована, а що Україна була тоді відірвана від світу, то канцелярія майже не полагоджувала ніякої кореспонденції й уся діяльність моя і підлеглого мені персоналу

¹¹⁾ Н. Полонська-Василенко, „Українська Академія Наук”, ч. I. Мюнхен, 1955, ст. 12-20.

¹²⁾ Л. Д. Народження Академії (скорочений запис виступу проф. Павла Зайцева на ювілейній сесії ВУАН, 14 листопада 1948 р.), „Українські Вісті”, 2 грудня 1948.

¹³⁾ Проф. С. Гасвський (Єпископ Сильвестер), До спогадів про А. Є. Кримського, „Українські Вісті”, ч. 36 (397), 1950.

водилася головню до переписування праць академіків або до перекладів з російської мови на українську праць тих із них, що не володіли українською мовою. Кримський з Вернадським, що був дуже культурною і тактовною людиною, цілком відданою до речей йому установі, мали багато роботи організаційного і адміністративного характеру."¹⁴⁾

В 1919 році Київ пережив чотири зміни влади. У першому „Звідомленні Академії" написано, що важко відбилась на житті Академії денікінська окупація, що тяглась три з половиною місяці. Припинено державну допомогу, зачинено її спільне зібрання, наукові установи викидали на вулицю, навіть вивіску Академії з написом церковно-слов'янськими літерами двірник мусів вночі здерти з наказу поліцейського пристава.

Проте ентузіясти гуртували коло Академії, душою якої був академік Кримський. Вернадський робив спроби рятувати Академію і в той же час вів свої перші досліді з біогеохемії — науки про живу матерію й її ролю в земній корі. Він цікавився працею київських біологів на науково-дослідній станції у Старосіллі і влітку 1919 року пробув там, серед лісу, кілька тижнів. За порадою Вернадського, Н. Г. Холодний почав досліджувати залізобактерії. Академія асигнувала кошти на експериментальні роботи з біогеохемії і перші в історії біогеохемічні досліді, проведені у неопалюваних київських лабораторіях, дали цінні наслідки.

Про обставини виїзду Вернадського з Києва в кінці 1919 року мені написав більший його син, проф. Г. В. Вернадський в листі з 21 березня 1963 року, зазначивши, що В. І. Вернадський виїхав з Києва у справах Академії — саме як Президент Академії відстоювати її існування і домагатися кредитів у уряду Денікіна, який тоді був у Ростові: „Батько туди їздив (з великими труднощами в зв'язку з тодішньою руїною) у вересні 1919 року, потім повернувся до Києва, отримавши обіцянку підтримки Академії, але місцева влада у Києві почала робити труднощі Академії і асигновані гроші не приходили. Годі (здається у листопаді або грудні) батько поїхав удруге до Ростова, де сказали, що гроші вислали, але в цей час почався відступ Добровольчої Армії і повернутися до Києва уже не було змоги. Батько поїхав до Криму, де захворів на висипний тиф. Через це він закріпився у Криму — там його обрали професором Таврійського університету. До Києва тоді з Криму не можна було їхати".

Після того, як більшовики захопили Крим, Вернадського в кінці 1921 року примусово відвезли до Москви, звідки його зразу ж виїхали до Петрограду, до Академії Наук. Через півроку, в липні 1922 року, Вернадський виїхав закордон, де перебував до березня 1926 року. Він переважно жив у Парижі, експериментально досліджував живу матерію, читав лекції з геохемії у Сорбоні. В 1924 році вийшла французькою мовою клясична праця Вернадського „Нариси геохемії", тодішні старання його видати її українською мовою були невдачі; пізніше ця книжка вийшла російською, німецькою і японською мовою, тепер підготовляється англійське видання. Також Вернадський читав лекції в Карловому університеті у Празі.

Як згадує Л. Чикаленко, Вернадський, приїхавши закордон, роз-

¹⁴⁾ Вол. Дорошенко, Мої зустрічі й розмови з акад. А. Кримським, „Своє життя", ч. 189, 1951.

шукав його, писав йому з Парижа, шукаючи контактів з українськими науковими колами, і бачився з ним у Празі. Також зустрічався з В. Щербаківським та Д. Чижевським, не виключав можливості того, що „мабуть доведеться перейти на емігрантське становище” (лист до Л. С. Чикаленка від 18. VI. 1924).

Наведемо кілька уривків із листів Вернадського до Чикаленка, що зберігаються в Музеї-Архіві УВАН у США.

„Я би бажав бути у курсі української наукової та літературної праці і получати видання Товариства [НТШ]. Коли Ви можете що зробити та допомогти мені будьте ласкаві.” (25. XI. 1923).

„Чи не можете дати мені адресу якої-небудь галицької або закордонної української часописи. Я би бажав бути в курсі українського та взагалі політичного руху”... Дуже буду радий мати усякі звістки про україн. наук. рух”... (18. VI. 1924).

В трьох листах (25. XI. 1923, 18. VI. 1924 і 16 VII 1924) Вернадський згадує, що звертався до Наукового Товариства ім Шевченка у Львові з проханням, щоб його представили в дійсні члени, та відповіді не діставав. Зокрема, 18, VI. 1924 р. він пише: „Чи можливо бути членом цього товариства? Мені здається необхідним з'єднання усіх українських наукових діячів без усякого огляду на їх політичні погляди та ідеали. І таке становище, що — в дуже важких обставинах, в яких йде зараз розвій української культури, наукові товариства не з'єднують усіх наукових діячів — є важка помилка.”

„Прочитав цікаву книжку Грушевського про Драгоманова і там знайшов нові для мене дані про С. Подолінського. Я ще раніш знав про його праці. Грушевський не дав повної бібліографії (єсть його німецькі хемічні праці) та й не зрозумів усього значення Подолінського. Подолінський, здається мені, був один з перших виявивших енергічну обмінність живого від косної матерії. Наші ідеї XX сторіччя були дані їм у 1880 році... В моїй Геохемії, котру я друкую по французьки, я пишу про Подолінського. Він залишив слід у науці більше Драгоманова. Це була цікава фігура. Коли він вмер? Грушевський не знає — може знає хтонебудь з українців, котрі цікавляться історією українського руху?” (25. XI. 1923).

Остання записка з 26 лютого 1926 року, написана в Празі, кінчається словами: „Виїздимо у цих днях. Всього найліпшого Вам та Вадиму Михайловичу [Щербаківському].”

1926 року Вернадський виїхав до Ленінграду.

Післяслово

Я свідомо того, що і ця моя стаття, і доповідь в УВАН у США дали лише скуті інформації про творчість і життя Володимира Івановича Вернадського. Зокрема не висвітлено два важливі аспекти: його філософські думки і його роботи в галузі історії науки.

Про Вернадського, як філософа, є надзвичайно цікава стаття Дмитра Івановича Чижевського, який вважає, що філософські думки Вернадського — це широкі узагальнення, що виростили на ґрунті його конкретної фахової наукової праці.¹⁵⁾

Великою ділянкою праці Вернадського були його розвідки з історії науки — він опублікував тридцять біографічних нарисів учених,

¹⁵⁾ Д. І. Чижевський, Академік Володимир Вернадський, „Наше життя”, Авсбурґ, ч. 8 (151), 1948.

ФУНДАЦІЯ ОЛЕКСИ ГРИЩЕНКА

Розмова з мистцем С. Гординським

— Відкриття виставки творів Олексі Грищенка, подарованих ним Фондації його імені, є новою і маловідомою формою збереження творів нашого мистецтва. Редакція „Листів", яка стежить за нашими культурними появами, рада б знати, як до створення такої Фондації дійшло і яка, конкретно, її мета?

— Грищенко із своєю дружиною живе тепер на півдні Франції, у Вансі, який останніми часами став відомий особливо своєю капли-

написав блискучі розвідки „Кант і природознавство у XVIII віці" і „Гете як натураліст". Юнацький інтерес Вернадського в історії позначився на всіх його фахових працях, в яких є завжди розділ про історію проблеми, часто на широкому тлі загального розвитку науки. Багато з приміток до його книжок — це характеристики окремих учених, і відомих, і майже забутих, незрозумілих сучасниками.

В статті „Гете як натураліст", що була написана коли Вернадському було 82 роки, а опублікована після його смерті, є слова, які начебто стосуються самого автора:

„Гете зберіг дивовижну силу, розуму, життєву енергію і жагу до знання до глибокої старості. Смерть обірвала його духове життя в його розпалі. Це була людина, що до останніх років прагнула зрозуміти і охопити навколишній світ, а насамперед природу — і домагалась цього з виключною глибиною і силою".¹⁰⁾

Вернадський був людиною широти нечуваної у наш вік вузької спеціалізації. Як учений-теоретик, він мислив у масштабі космосу, час мріяв вічністю, життя вважав формою існування матерії. Як дослідник, Вернадський діяв на всій земній кулі, почував себе як вдома в університетах Західної Європи; кора усієї земної кори було його лабораторією — він робив численні екскурсії по різних країнах світу.

Вернадський належав до верхівки міжнародної науки. Він був організатором науки в масштабі Російської Імперії, а пізніше Советського Союзу. Людина духу, він був громадським діячем у ділянках, куди його кликала внутрішня правда.

В роки Української Революції Володимир Іванович Вернадський став на чолі української науки і намагався увести її в міжнародні інтелектуальні кола, він намагався поставити науку на службу розвитку відроджуваної країни. Вернадський жив категоріями світової науки, світової культури і прагнув, щоб українська культура посіла належне місце в світовій інтелектуальній скарбниці. На це була спрямована діяльність першого Президента Української Академії Наук.

Я щиро дякую всім, хто допоміг мені матеріалами, а зокрема Музею-Архіву УВАН у США, проф. Г. В. Вернадському, проф. О. П. Оглоблину, проф. Н. Д. Полонській-Василенко і д-ру Л. Є. Чикаленков.

Любов Дражевська

¹⁰⁾ В. И. Вернадский, Гете как натуралист, „Бюллетень МОИП", сер. геол. г. 21. 1946.

цею з вітражами Матіса. В околицях Вансу є ще й інші місця, славні своїми мистцями, ось як Кань з музеєм-домом, у якому проживав Ренуар, або Бію з музеєм Ф. Леже. Щороку вони притягають тисячі відвідувачів. Щось подібне до малого власного музею хотів створити і Грищенко, проте він пішов за порадою своїх приятелів, щоб таку збірку його творів зберігати в українському середовищі. А що головна сила нашої спільноти поза Україною сконцетрована в Америці, Фундація була створена саме тут.

— Чому він не передав своїх творів якійсь з існуючих українських інституцій у ЗДА чи Канаді? Нам цікаві мотиви створення цієї нової установи.

— Грищенкові і його приятелям залежало на тому, щоб ті твори знаходилися в Нью-Йорку, мистецькому центрі Америки. А саме тут ми ще не маємо музейної інституції, яка б перебрала ту збірку не лише на збереження, але й створила з неї живий мистецький центр. Бо одна справа дати образи на склад, а друга — знайти для них постійні можливості експозиції, доступності для публіки, опрацювати все те фахово на тлі і в зв'язку з нашим і світовим мистецтвом, взагалі зробити з тієї збірки живу клітинку культури. Це ніяк не пересуджує справи, що Фундація не шукатиме зв'язку і співпраці з іншими вже існуючими установами, ні, таких зв'язків шукати будемо. Ось так Фундація отримала відповідне приміщення на виставку творів Грищенка від Українського Інституту Америки і в дальшому думає співпрацювати з Інститутом, який має добре місце коло самого Метрополітального музею. Але одночасно опікуни Фундації не могли обтяжувати Інститут зайвими видатками виставки чи спеціального догляду над творами або виданням писань Грищенка. Це, власне, й перебрали опікуни його мистецької спадщини, які оформилися в Фундацію Грищенка.

— А які далші пляни й перспективи Фундації?

— Ідеально було б, коли ми, український загаль, спромоглися на створення своєї музейної інституції в Нью-Йорку. Тоді збірка творів Грищенка могла б бути зав'язком картинної галерії того музею. Проте уявляю собі, яка це важка справа. Все ж таки завдання Фундації — думати про майбутнє і збирати матеріал, з якого такий музей зможе бути створений, хочби це мало прийти щойно за кілька генерацій. Остаточна ціль Фундації — це передача творів Грищенка музеям України, і для цього ті твори й зберігаються. Коли це прийде — годі пророкувати, ця мить може прийти швидко, а може й за кілька генерацій. Покищо, ім'я Грищенка-мистця зовсім не згадується навіть в „українській“ радянській енциклопедії, і слушно: творчість Грищенка є творчістю вільного людського духа, прогнаного сьогодні з мистецтва в Україні.

— Ви згадували про видання нових писань Грищенка. Чи можемо довідатися ближче, що це таке?

— Знаючи, що Грищенко мав широкі зв'язки з передовими мистцями Франції, ще під час його попередньої виставки в Нью-Йорку, в 1958 р., я намовляв мистця списати про те свої спогади. Трапилось так, що недуга не дала йому деякий час малювати і він узявся до писання тих споминів. У результаті маємо серію 20 зустрічів-розмов з видатними мистцями Франції, що дасть справді унікальну в нашому мистецтвознавстві книжку. Написана вона дуже живо, наче ряд фейлетонів, і підмічено в них творчі й буденні риси великих мистців

ВИСТАВКА МИРОНА ЛЕВИЦЬКОГО В ТОРОНТО

На додаток до чисто людських чарів, які полоняють у Торонто гостей з Нью-Йорку — можете бути певні, що побачите у багатьох хатах картини Мирона Левицького. А цим разом мені трапилося щастя бути 6 квітня на відкритті виставки митця в галерії W. & W.

Ця виставка ніби підводить лінію-підсумок якогось великого шляху. Левицький переживав круглу ювілейну дату і мабуть оглядається на шлях, коли 1939 року вперше виставляв свої картини у Львові. Виставки значили його дальшу путь у світі: Інсбрук, Зальцбург, Брегенц, Фельдкірх, Брюссель, Нью-Йорк, Детройт, Вінніпег, Торонто, Гамільтон, Монтреаль, Париж, знов Торонто.

Мирон Левицький — дивна й оригінальна дитина в нашій українській мистецькій сім'ї. Він створив свій власний стиль, од якого віс шовковою елеганцією фарби і лінії, геометричною ажурністю урбаністичної конструкції, чисто українською комбінацією лірики й гумору. Ми маємо цю вироблену і вроджену легкість лише в легенді про перелесника — легковажного спокусника. А поза тим важкувата ми нація не тільки в наших відійшлих в історію чумаках, волах, хуторах, а й у сучасній нашій інертності, нездібності, до експансії, маневрування і до легко-спрямованого як куля лету. „Українець немислимий як Казанова, Дон Жуан“, з жалем константував був Е. Маланюк. (КНИГА СПОСТЕРЕЖЕНЬ. Торонто, 1962, ст. 14).

Паризька критика з приводу виставки там Мирона Левицького в 1958 році назвала його експресіоністом, але при тому показала, що то за незвичний експресіонізм: блиск, живість, повна розвантаженість від тягару маси і деталей, збалансованість, стильова чіткість, ясність. Таке враження, що французи хотіли обдарувати Левицького своїми прикметами, але їхня критика точна — вона говорила про суверенність українського майстра.

Нинішня виставка Мирона Левицького в Торонто однією групою картин ще розвиває далі попередній шлях Левицького, а другою групою — відходить від нього, шукає нового, хоче більше глибинного драматизму. Його „Паломники“ — це наче два чумаки в брилях і свитках з білими торбинами на пужалні за плечима („над річку бережком ішов чумак з батіжком“). Левицький надав цим мішкуватим прототипам елегантною легкості, в якій відчувасмо суміш лірики

сучасності. Буде це жива книжка, така, як і його малярство.

— Чи Фундація обмежена тільки до опіки над творами Грищенка?

— У своєму урядово затвердженому статуті Фундація має право займатися всякою іншою мистецькою діяльністю, якщо метою буде збереження творів мистецтва чи допомога його творцям. Ця діяльність прийде з дальшою розбудовою Фундації й із зростом культурних зацікавлень нашого загалу.

— Чи опікуни Фундації будуть усе ті самі?

— Фундація закладена заходами осіб, які оформили її статут-чартер і затвердили його урядово. Крім мене, є там ще д-р Яр. Падок, одночасно правний дорадник Фундації, дир. Вол. Баранецький і д-р Вол. Гордінський, але з бігом часу хочемо запросити до Фундації інші культурні установи, так, щоб забезпечити повний громадський догляд над творами Грищенка. Вони бо — національна власність, належать нам усім.

й гумору Леонтовича і Остапа Вишні. „Три королі” — на арабських тонко—і високоногих конях являють незвичайно прозору ритмічну композицію. Але чи через саму тематику ця чарівна картина нагадує нам про різдвяну картку?

Легкість може вести не тільки до елегантності, а й до порожнечі. Левицький побачив цю небезпеку. Майстер образотворчого ритму, Левицький дав цілий балет фарб і ліній у картині „Музиканти”. Це балет весільний. А ось „Чотири вершники Апокаліпси” — балет трагедійний, що поглиблює далі ту лінію, яку накреслив у ранішій своїй роботі „Принц Ігор”. Це природний довший шлях самопоглиблення, переходу від молодечої лірики до драми остаточного пересвідчення літ. Та маю враження, з останньої виставки, що мистцеві не вистачає терпцю і нервів і він готовий вчинити революцію, і то в напрямку абстракціонізму. Ми вже маємо приклади таких революцій у окремих наших митців; вони не виявились виразно творчими. Левицький „легкий” і Левицький „монументальний” (в іконописах) можуть дати третього Левицького, що вивершить синтезу незвичайно талановитого і вродженого поета грації і ритму.

Прошу пана Мирона брати це не як мистецьку критику, а як враження товариша і прихильного глядача.

Юрій Дивний

МАРІЯ ПАСТЕРНАКОВА: УКРАЇНСЬКА ЖІНКА В ХОРЕОГРАФІІ
Вінніпег-Едмонтон: Союз Українок Канади, з Фундації Наталії Кобринської, 1963, 216 ст. Обкладинка Мирона Левицького.

Ця елегантно оформлена книга, оздоблена майже пів сотнею фотоілюстрацій, являє гарну несподіванку для читача, дещо втомленого сірістю і безварієтністю багатьох еміграційних видань. Уже самою темою це щось нове. А в виконанні: — чуємо щось справжнє. Особливо перша половина книжки, що дає загальний історичний огляд (фолклорний танець, клясичний балет, модерний мистецький танець) переконали і захоплює читача, який почуває автора-знавця, автора, що любить предмет. Друга частина книжки — „Силуети сучасних українських танцюристок” — виявляє в авторів пильного і люблячого сучасника, для якого в сім’ї українських балерин дома і на еміграції нема нікого зайвого і безталанного. Щастя для мистців мати в своєму колі такого першорядного і чуйного знавця та критика, як пані Марія Пастернакова.

Юрій Д.

ПЕТРО МЕГИК — РИСУНКИ

Розкішний альбом великого формату, в твердій обкладинці, з кольоровими репродукціями. Видання Об’єднання Мистців Українців в Америці — Відділ у Філадельфії. — Філадельфія 1962. Ст. 64.

Із вступного слова С. Гординського: „Мегик підходить до рисунка із усім потрібним розумінням його важливості, крім цього він не тільки мистець, а й дослідник старого українського мистецтва і довголітній педагог, якого цікавить передусім проблема українських мистецьких традицій. Власне ті традиції від найдавніших часів культури ритм лінії, а з тим і строгий, майже графічний рисунок, який оминав деталі і показував суть зображуваного... Ця традиція чіткості і ясності стоїть завжди і перед Мегиком. Лінія його рисунків звучна своєю ритмічністю, форми зображені в нього радше в ідеальній, ніж у реальній випуклості тривиміру, незалежній від примх освітлення, деталі в нього підпорядковані цілості, шуканню монументального. Мегик має свою систему рисунка, своє бачення і спосіб його передачі.”

МАВКА

(До символіки „Лісової Пісні”)

Лісова Пісня” Лесі Українки — казкова драма життя, в центрі якої знаходяться Лукаш, людина з крові і кости, і Мавка, загадкова істота, не то виткана з мрій, не то вирвана з живої дійсності. Від початку до кінця її природа виявляє двоїстість, із якої випливає її особливий трагізм. А втім, її двоїста природа стає ясною тільки з ходом драматичної акції. На початку драми Мавка з'являється перед нами з самими тільки атрибутами мітологічних істот. Лісовик зараховує її до „лісових дівчат”, проводячи виразну межу між ними і людьми, при чому ще остерігає Мавку, щоб минала людські стежки, бо „там жура тягар свій носить.” Сама Мавка вважає Лісовика та інші лісові істоти за свою рідню, називає березу своєю сестрою, а вербу — матусею, у дуплі якої, на м'якому порожні, вона і проспала цілу зиму, мережачи „білі сні” та золотоблакитні мрії. Дядько Лев, що живе постійно в лісі, в безпосередній близькості до лісових істот, має свідомість відмінності природи Мавки, він знає, між іншим, що вона не має душі, як людина, але одночасно він бачить у ній добре серце і стільки глибоко людського, що він готов прийняти її, щоб вона жила з його сім'єю. Мислення дядька Лева — типowo мітологічне мислення, для якого Мавка, Лісовик тощо не є фантастичними істотами, які задовольняють тільки гру уяви, а істотами, які існують у просторі, витвореному ніби через взаємопроекцію творчих сил людської душі та владних сил живої природи. Філософський позитивізм трактує мітологічне мислення як пройдений етап у духовій еволюції людства, притаманний для примітивної ментальності, але погляд цей доволі спрощує справу духового розвитку людини. Треба скоріш думати, що мітологічне мислення, як і всякі інші форми духового життя, тільки перетворюється, а перетворюючись поглиблюється і ніколи не перестає діяти. Воно заховається, перетворене, як тривалий момент у структурі людської духовості, споріднений із мистецьким мисленням. Гадаємо, що мав радію Платон, мистець дискурсивного мислення, коли шукав у мітах доповнення до дискурсивного мислення там, де це останнє ставало перед метафізичними загадками буття і не знаходило адекватного виразу для глибоких символів життя. Є багато чого в людській душі, що можна виразити тільки з допомогою мітологічних і мистецьких символів тим більше, що в кожній душі є чимало мітичного, казкового. Скільки мітичного, казкового виринає перед нашим духовим зором, коли обіймаємо ретроспективним поглядом своє дитинство і юність! Є там того всього не менше як у Мавці, в якій, зрештою, з ходом розвитку драми щораз виразніше виступають чисто людські риси, які навіть затінують її мітичну природу. Кінець-кінцем її зовнішній зв'язок з мітичним світом уривається і вона внутрішньо з'єднується з світом людським, дарма що в її житті весь час переплітаються „реальне” з „нереальним”. В історії її життя розгортається перед нами в магічній проекції мистецького твору окіноча драма і визріває ідеальна суть жіночої душі. Драма Мавки стає вічною драмою жіночої душі з її трагічним визвуком, притаманним людському існуванню взагалі.

В цій драмі вирізняються три основні етапи.

Перший етап життя Мавки, справжнього життя — це, кажучи

мистецькою мовою „казкової драми“, весна життя з її пробудженням багатства почувань, пробудженням душі. Для цього пробудження душі знайшов Платон глибокий символ в образі Ероса, якого він інтерпретує в душі своєї ідеалістичної філософії як порив за красою. Ерос пориває за собою людину, розкриваючи перед нею незбагненну красу життя. На весняному етапі життя предмет туті конкретизується в окресленій людській особі, яка своєю тілесно-душевною з'явою опромінює все довкола. Своєрідна музика душі розворушує п'янку глибину невідомих досі почувань, перед якою Мавка стоїть збентежена і зачарована: збентежена, бо в душі збуджується тривога, але зачарована, бо в тих почуваннях заховане невимовне щастя. Хоча мова серця, до якої прислухається Мавка, невиразна, проте вона ясно усвідомлює собі, що вона стала іншою, що в ній наступило новонародження: „У мене — каже вона — знову зродилось друге серце, як я його (Лукаша) пізнала. В ту хвилину огнисте диво сталося“. Уже наприкінці драми, коли буря прокотилася над нею і вона мусіла пережити зраду Лукаша, вона все ж таки висловлює Лукашеві вдячність за те, що він колись, на весні, „дав їй душу“, приніс їй „квіт душі, від папороті чарівніший“, який „скарби творить, а не відкриває“. З Еросом постає в душі ідеальний світ, властивий світу душі, приходить внутрішнє оформлення, від якого залежить усе майбутнє людини, а якому Мавка завдячує нехибну інтуїцію, що її ніколи не заводять, коли їй доводиться розбиратися не тільки в своїх власних складних почуваннях, але і в переживаннях Лукаша, який хоч і був зваблений чаром краси і кохання, проте скоро заглушує в собі голос творчого Ероса — „цвіт душі“. Мавка розуміє, що він не вміє „життям своїм до себе дорівнятися“, дорівнятися до того глибшого в ньому самому, про яке душа його „співає виразно-широ голосом сопілки“, і передбачає обміління його душі, яке і наступає, коли вони входять у зрілу фазу свого життя, у своє „літо“.

Тепер Мавка покидає вільне життя в лісі та йде жити з Лукашем у хаті його матері, не послуховавши перестороги Лісовика, щоб обминати людські стежки з їх журую. Йдучи за голосом серця, вона готова на всяке самозречення, мириться з суворими вимогами Лукашевої матері та навіть скидає чудові весняні шати лісової красуні, щоб могли робити всяку чорну роботу. З давньою невмирущою поезією в душі вона виходить назустріч життю, яке в цій фазі вимагає розгортання енергії й активності для побудови хатнього вогнища. Але тут же життя висуває неминучі колізії, в яких ідеться про вірність або зраду Еросові. Насамперед встає проти Ероса владний практицизм із тенденцією підпорядкувати всю діяльність людини виключно біологічним цілям. Засаду життєвого практицизму заступає передусім Лукашева мати, для якої робота є мірою вартості людини і яка сердиться і на Мавку за те, що вона заходить біля квітника, щоб окрасити житло, і на Лукаша, коли він бере в руки сопілку в робочий день („Все грай та грай, а ти, робото, стій!“). Попавши в сіті того ж практицизму, Лукаш починає міняти своє відношення до Мавки, іронізує з її надхнення, нехтує навіть свою сопілку, яка раніше викликувала дива в його душі: „Ех, не пора мені тепер грати!“ — Врешті небезпечною суперницею Мавки стає моторна молодиця Килина, яка своєю проворністю вміє з'єднати собі Лукашеву матір і привернути до себе самого Лукаша. Вона має перевагу над Мавкою не тільки своїм практицизмом, але й своєю біо-

логічною почуттєвою силою — Libido, — перед якою мусить поступитися Ерос Мавки.

У критиці був висловлений погляд, що Килина „випадає в Лесі Українки з символістичної ланки Лісової Пісні" і що вона „більше в'яжеться з побутовими традиційними персонажами українського побутового фарсу і драми" (див. вступ В. Петрова до „Лісової Пісні" — Твори Л. У. VIII, 172, вид. Книгоспілки, Київ). Гадаю, що це зближення до побутового театру тільки зовнішнє і що в символіці драми роля Килини зовсім обґрунтована і композиційно, і психологічно. Килина і Мавка — це втілення двох антагонічних сил: поезії та душевної краси — з одного боку, і Лібідо та бездушного практицизму — з другого боку. Між тими двома силами б'ється Лукаш у трагічному процесі роздвоєння. Він зраджує Мавку для Килини, але тим самим зраджує і себе самого, засуджуючи себе на невимовні муки. Лукашева зрада завершує міру страждання Мавки, яка вже нічого не бажає, тільки забуття. Але забуття їй не дається. З глибин її болю і розпачу тільки міцніше і розгортається сила її душі — вірність, якою вона озивається на страждання коханого, рятуючи його чудодійним словом від несвітських мук так, як колись, на весні, вона вирятувала його з дряговиння, куди він попав, ганяючись за світлячками.

Одначе минулого повернути не можна. Не може повернути своєї долі ні Мавка, ні Лукаш. Не може Мавка, бо в Лукашевій хаті господарює хтось інший і скигляє над дітьми її суперниці. У безнадійній тузі і смутку, стоячи під Лукашевою хатою, вона переміняється в плакучу вербу, яка і спалосться від насланого вогню. Не може й Лукаш перейти прірви, викопаної зрадою. Коли він повертається до своєї хати після тяжких мук і блукань, несподівано бачить він перед собою постать своєї „загубленої долі". Символ плакучої верби і символ загубленої долі — два чудові мистецькі символи яких жадна філософічна мова передати не може.

Лукаш не застає своєї хати: вона згоріла від того самого вогню, який спалив Мавку. Якийсь містичний зв'язок лежить між долею Мавки і долею Лукашевого житла. Пожарище, яке застає Лукаш, стає пожарищем його власного життя. Наступає новий етап у його житті. Його муки ніби втихомирюються, але вони йдуть у глибину. Каяття пронизує його душу, а з ним невтохомирна туга за Мавкою. В ньому завершується процес переродження, наступає пересуєння в способі бачити довколишній світ: ті самі речі і люди виступають тепер перед ним у новому освітленні, відслонюють такі сторінки, яких він раніше не спостерігав. Зміна перспективи викликає зміну в оцінці речей. Лукаш, що жив досі „поверхнею душі", стає видючим. „Я, жінко, бачу те, що ти не бачиш", — каже він до Килини, зустрівши її на пожарищі. „Тепер я мудрий став" — заявляє він. Він не хоче покидати пожарища, з якого виходить його сім'я, а на запит Килини: „Та що ж ти тут роби́тимеш... Як же маємо жити?" — відповідає з тихою резигнацією: „А треба все щось робити? А треба жити?" Внутрішня катастрофа, яку він перейшов, розвіяла в ньому всі ілюзії щодо життєвого матеріалізму і практицизму, позбавленого душі. Для його нового світовідчування матеріальне і корисне, що на попередньому етапі покоряло його, стає чимсь неважливим, а важливим стає душевне, внутрішнє.

Увесь той процес переродження відбувається завдяки Мавці, тіло

якої, щоправда, згоряє, від якої однак залишається вічно живе серце. Закоштувавши мук самотності, згубивши „свою долю“, Лукаш повертається до Мавки душею, вичаровуючи сопілкою знову той голос, що колись з'єднав його з коханою. До нього повертається Ерос, але вже не весняно-радісний, чарівно-наївний Ерос, що мінився переживаннями тонів і барв, а Ерос оновлений, передуховлений, що виходить переможцем із трагічних суперечностей життя, зі стигмою болочерадісної туги і свідомістю, що він є носієм вічного, самоствердженням тривалих ідеальних цінностей у душі. Мавка з своєю чистотою душі і силою вірності, увесь час стоїть на сторожі вічного, до якого Лукаш доходить тільки після трагічних зламів. У самої Мавки свідомість тривалого і вічного прокидається досить рано:

Я буду вічно жити!

Я в серці маю те, що не вмирає, —

каже вона наприкінці другої дії, в пору, коли вона вже зазнала великого болю. Змагаючись із зрадою Лукаша, вона вирізьблює в собі незламну вірність чомусь непропащому.

Підкреслення моменту чогось вічного в Еросі з'являється в творчій мислі Лесі Українки не тільки в зв'язку з креацією „казкової“ Мавки. Виступає воно в останній фазі її творчості особливо виразно в невеличкому діалозі „Айша та Мохаммед“, де пророк у розмові з своєю другою жінкою, молододу та вродливою Айшею, згадує про свою покійну дружину Хедіджу, яка не чарувала ні вродою, ні молодістю, зупиняється думкою над вічним у її сповненій краси душі:

„в ній щось було, щось вічне, Айше,
мені здається, що воно живе,
і дивиться на мене крізь могилу,
і голосом таємним промовляє,
і всі мої слова та й душу чує.“

Що воно таке, те вічне, — він і сам не знає, але він свідомий того, що це якась таємниця:

„Є таємниці в Бога, їх збагнути не важкося“ — ніби остерігає він свою легкодушну красуню.

Вірність вічному і вічне в вірності — це цінності, які Леся Українка добачає в глибинах людського життя і які вона звідти добуває. Цінності ті здійснюються в людській особі, але вони підносять її понад неї саму, бо вони становлять вищий спосіб існування, вищий *modus existantiae*.

Ми пробували інтерпретувати Мавку, як носія Ероса в душі платонівської концепції Ероса. Платон розуміє Ероса як метафізичний чинник у душі, що веде її до висот: від захоплення красою тіла — через захоплення красою душі — аж до захоплення надчасового безсмертного ідею краси. Не слід, однак, переоцнювати при тому одного важливого моменту. Леся Українка, з тонкістю мистця-психолога, розкриває в історії Мавки і Лукаша трагедію душі, яка не знає простої і безперервної дороги вгору, до вічних висот, а змагається, ламається і страждає, щоб шляхом болю та страждання дійти до переосвіти цінностей життя. Цей шлях душі, що веде через помилки, блукання, і сумніви, через гріх і упадок, через біль і муку, показав не Платон, а св. Августин в своїй „Сповіді“ і Данте — в „Божествен-

НОВИЙ КОНТИНЕНТ ДУШІ

Юрій Тарнавський. ШЛЯХИ. Повість. Мюнхен: Бібліотека „Сучасности“, 1961, 112 ст., ціна 2 долари.

Для цієї панорами джунглів внутрішнього світу й структури людської істоти — назва „Шляхи" може підійти хіба лише як іронічна метафора бездоріжжя. Вона старомодна для цього модерного твору. Повість „Шляхи" майже зовсім очищена від „дшляхів", тих „проблем" політичних, соціальних чи навіть психологічно-філософських. Бо чому б справді повістяр мав популяризувати осяги інших ділянок культури, коли він робить піонерську мандрівку крізь внутрішній світ індивідуальної людської істоти, де підсвідоме грає найбільшу роль, де треба бачити речі і явища вперше і вперше їх називати, і де повістярська проза єдина може дати ту картину і сатисфакцію, яку вона дає нам.

В цьому сенсі Юрій Тарнавський став у нашій літературі піонером анти-роману й анти-повісти, бо заперечив повість і роман у їх звичному, переважно утилітарно-допоміжному для інших справ значенні.

Щоб пройти до серця, треба починати з периферії. Повість являє собою ніби якусь фізіологічно-психічну студію, здійснену власним авторовим засобом і методом над істотою головного персонажу Детлефа, юнака на останньому курсі гімназії в Німеччині зразу після війни. Детлефові товаришить його однокурсник Герберт. На переході від юности до молодости ці юнаки наче пережили якусь внутрішню катастрофу, обидва пробували кінчати життя самогубством, обидва якось протягом якого пів року із юности зразу вскочили в старість поховавши не тільки юність і молодість, а може й саме життя.

Мабуть помагають їм у цьому їхні старші приятелі скульптори Калькройт і Бруно, які теж поховали свою молодість і життя, але на війні. Бруно, що втратив на війні зір, каже: „Калькройт — каліка душею, а я і тілом і душею." Калькройт хоче бути циніком і інших робити циніками. „Ми залишені, — каже він, — серед руїн наших міст, залишені нашими батьками, які гниють десь під ними (...) Ми залишені самі серед життя і можемо робити, що захочемо." (ст. 47).

Тінь Калькройта висить крізь усю повість над двома юнаками, зокрема загадка його можливої пригоди з Гербертом. Герберт хоче оборонити Детлефа від впливу Калькройта, хоче боронити життя взагалі, бути опікуном „тих, що не мають душ", і живуть у відчаї. Вся „дія" відбувається на протязі кількох осінньо-зимово-весняних місяців, в атмосфері мокро-слизької зими й настрів. Кілька зустрічей персонажів, дві-три випивки в ресторані і на мешканні багатого Калькройта, дві поїздки молодого героя до відчужених батьків, пара зустрічей із дівчатами — і весь сюжет. Але й цей сюжет має лише значення рами на картині.

Тому, що все хвилювання і рух тут відбувається на великих глибинах, у мікрокосмосі людської істоти, твір зовні виглядає як спокійна

ний Комедії", Беатріче якого перекликається з Мавкою. Змагання Фавста ідуть по тій же лінії філософсько-релігійній мислі. У найглибших категоріях тієї мислі розкривається символіка „Лісової Пісні".

Д. Козій

Богдан Бойчук

СПОМИНИ ЛЮБОВИ

Поезії

Мист. обкладинка Л. Гуцалюка.
В-во Нью-Йоркської Групи. Нью-Йорк 1963. Ст. 94.

Його заспів (3 пісень любови ч. 5.)

Її сліди,
як мокрий голос,
як мокрий голос,
як весна,
полощуть теплими словами,
вмиваються зеленими руками —
в дерева;

її хода,
як усміх вітру,
як усміх вітру,
як лоза,
співає теплими листками,
розхлюпує пісні між берегами —
в забуття;

її уста,
як тіло ранку,
як тіло ранку,
як роса,
підносять чашею лілеї,
ростуть з грудей рожевою душею —
о, життя!

Богдан Рубчак

ДІВЧИНИ БЕЗ КРАЇНИ

Третя збірка поезій

Мист. обкладинка Оксани Теодорович. В-во Нью-Йоркської Групи. НІЙорк-Чікаго 1963. Ст. 48.

Добра сестро птахів,
дівчино без спогаду,
щоночі дивишся
у снів чужих каламуть,
щоранку дивишся
крізь вій золоту погоду,
як у майстернях сердець
приготовляють зиму.

Завжди незнайома
дівчино без сузір'я,
усюди бачиш
очей найсумніші пісні,
так ясно бачиш,
як орли мрію міряють,
і старим матерям
з сердець виривають синів.

Дівчино без дороги,
мандрівнице без дому,
захмарені болем
наші полудні бліді,
що ж розкажеш про нас
по мандрюванні довгому,
коли ввійдеш, струнка,
у свій опромінений дім?

поверхня води. Сам герой каже про свої „півтора місяці сонного зацікавлення темною панорамою нутра“, коли „пам'ять відбирає німі доручення підсвідомості (...) про вартість мого існування.“ (ст. 90).

Зате на глибинному рівні тут ні в матеріалі, ні в формуванні його — нема ні хвилини спокою. Шалений темперамент кипить під кригою, якою автор заморозив поверхню оповіді. Це є і в натурі головного персонажу Детлефа. „І тоді, коли я відчув, як неспокій і гнів починали крутити пальцями моїх рук і моїми щелепами, німий безбарвний спокій огорнув мене. (ст. 7). Під маскою спокою і безсюжетності нуртує вир сюжету, взаємодії структурних елементів душі й оточення. Ми спостерігаємо панораму, живий процес кристалізації людини, а в даному випадку — кристалізації гіпокрита.

Власне, як з янтарно-чистої душі дитини утворюється панівний у нас тип гіпокрита, коли думання, віра, етика, ба навіть почуття і смаки людини — являють суцільну суперечність до реального стану структури душі людини, тобто творять більшу або меншу забриханість?

Коли митця прози раз захвилювала оця панорама внутрішнього ставання і вмирання людини, то він уже не відірве своїх очей од того. Він буде шукати засобів глибшого проникнення і вимовнішого вислову, і замість стати слугою-популяризатором інших ділянок, він покличе їх собі на службу, аби лиш стати анатомом мозку і серця, душі і духа, побачити в живім процесі єдність і розчленованість того диавола світу, що зветься життям і людиною. Він може мати здібності Юнга і Фрейда, філософа, політика і репортера. Але він — не вони. Він чистої крові прозаїк, повістяр. Він посідає зовсім окремий талант і майстерство: засобами мистецької прози творити такі речі, за які йому мусів би присудити премію лікаря, і філософ.

Україна вийшла на вершини в ділянці лірики. Але ми ще й досі не маємо своєї національної повісти й роману інтернаціонального значення. Я знаю і люблю декілька сильних українських повістей. Але з повістю Тарнавського „Шляхи” оце вперше відчуваю ту повістярську можливість, про яку власне тут іде мова. Назавше візуються в пам'яті блискучі етюди народження настрою (ст. 90), зривання думки (ст. 57), сцена „наркотичного враження смеркання” (ст. 57), бажання і спроба писати (ст. 68), блискавка раптового закохання і краху його (7-й розділ), незатишний світ юнака (ст. 56), чи його „перша ніч” (ст. 94).

Повість доходить кінця. Здавалося б Детлеф головний герой, від якого в першій особі іде розповідь, і який цим ніби є найближчий коли не цілком автобіографічний для автора, здається він є здоровішим і за богом'яра — циніка Калькройта і за поламааного Герберта. Він тепер навіть іде на розрив із ними. Довірливий читач слідує співчутливо за героєм. Прийшовши підпилий додому, Детлеф голиться і робить нечаяно подряпинку. Вид крові кидає його в комедію патетики, він пропонує Богові свою кров. Виговорившись і обмившись він раптом забуває, немов нічого не сталося. Потім згадує, що саме тепер Страстний четвер, і що він дитиною мав у цей день великі переживання в церкві. І він рушає до церкви. „...я вступив у церкву повну тиші і темряви, і, як грудка цукру у теплій воді, розплився в ній (всередині блимало безліч свічок, немов кліпаючи блискучими очима, і чорні постаті куняли в лавках, шепочучи молитви)”. Кінець повісти. Ми готові повірити в цю поезію навернення героя. Але, закривавочу книжку на останній сторінці, ми мимоволі кидаємо погляд на першу сторінку — і пригадуємо сильний, як постріл „Пролог”. Цілком закінчене в собі гостросюжетне оповідання — пролог показує нам Детлефа в пізніші часи — вже змужнілого завершеного гіпокрита, що користується жінкою свого хворого друга. Кінець зімкнувся з початком, коло гіпокрита завершилось.

Це особистий досвід — прочитати таку книжку. І це насолода, бо вона збудована архітектурно і елегантно. Вона густо насичена оригінальними фасцинуючими метафорами і порівняннями, які варті окремої студії („розбудила мене болюча ін'єкція дзвінка”; „підніс чарку до уст і став п'яти малими, наче делікатні укуси чогось солодкого, ковтками”; „мене охопив ояк від ясної і холодної ворожнечі кімнати” і т. п.). Іноді автор зловживає метафорами, вживаючи їх без кінцевої потреби. Іноді в лексиці трапляються непотрібні варваризми. В синтаксі помітно, що автор наче хоче підняти українську мову до можливостей такої незрівняно розробленої мови, як англійська. В формальному сенсі ця повість — є праця над мовою, і праця велика. Відділя в мові повісти великі новинки, хоч є і кілька зривів.

В РІЧНИЦЮ СИМОНА ПЕТЛЮРИ

Кожного травня наші думки кружляють довкола могили в Парижі, де тимчасово, на поворот до вільної, незалежної Батьківщини чекає Головний Отаман Симон Петлюра, вічно живий символ відродженої в 20-му столітті, і — як його серце — розстріляної, і як він тимчасово похороненої Української Народньої Республіки.

37 років від травня 1926, але рани від семи куль, міряних одночасно у серце Симона Петлюри і в серце української державності — ятряться досі, і раз-у-раз відсвіжуються затросеними стрілами наклепів того самого ворога на світлу пам'ять Головного Отамана і на добре ім'я народу, що він його очолював у тяжкій боротьбі. Це ще тісніше зв'язує долю й недолю Симона Петлюри з долею й недолею України. І тому оборона доброї слави Голови Директорії стає сьогодні одним відтинком боротьби за визволення.

Той відтинок очолюють Комітет Оборони Пам'яті С. Петлюри і Комітет Будови Церкви св. Симона в Парижі, під головуванням інж. Петра Плевако. Кожного року в травні пригадуємо, що це справа не тільки названих комітетів, але всього українсько-

го суспільства в Вільному світі, передовсім Державного Центру УНР, Української Православної Церкви, українських мистців, науковців, публіцистів. Всі вони відповідальні за цей фронт, за добре ім'я, за славу Симона Петлюри і за репрезентативний вигляд Церкви, що має стати на його вічну пам'ять у мистецькій столиці світу.

На фонд будови Церкви св. Симона. Половину накладу книжки п. з. „МИКОЛА АНТОНОВИЧ ПЛЕВАКО (Статті, розвідки й біо-бібліографічні матеріали)” — подарував видавець-брат покійного ученого інж. П. Плевако Комітетові будови храму св. Симона в Парижі. Кожен громадянин, що викупить дві цеглини (ціна одної цеглини 15 дол), дістане в нагороду цю велику й цінну книгу в 808 сторінок, у гарній твердій обкладинці. Довшу примітку про неї читачі знайдуть у чч. 3-4 за минулий 1962 рік.

Звертатись прохають на адресу

Mr. P. Plewako,

8 rue des Foucherolles, Bois-le-Roi
(Seine et Marne), France.

Туди ж прохають звертатись за публікаціями К-ту Оборони пам'яті Симона Петлюри. Ціна двох видань, що досі вийшли, 1,25 дол.

Із структурних вад помітно лише одну — недостатнє відокремлення оповіді головного героя Детлефа від оповіді Герберта.

Але не хотілося б псувати цими зауваженнями враження. Цих огріхів не так багато як на першу повість молодого автора. Такі твори визрівають і пишуться поволі. Тут прочісується на всю глибину душа і вся істота людини, тут кожна волокнина тканини пробирається і вплітається окремо.

Мені довелося прочитати другий і то значно більший розміром роман Юрія Тарнавського — „Гіпокрит”. Тут він далі шукає основ і форм характерної для людини нашого часу гіпокризії, розриву людини з самою собою, її заблуканість у джунглях власної істоти, її великої драми на цьому ґрунті. Це було б, нарешті міжнародне досягнення української повісті і роману, та автор написав ту річ по-англійськи.

Юрій Лавріненко

МОЛОДІ І СТАРШІ

В Європі студіює або доповнює студії деяке число українських студентів із США і Канади. Наступні уривки листа до редакції нашого журналу передають настрої і бажання, що прориваються до свідомості молодих інтелектуалістів.

„...Студенти, часто скаржаться, що хотіли б дещо десь друкувати, але старші їх ігнорують, а потім жаліються, що немає зміни... Ті студенти звичайно не дуже добре опановують українську мову і свідомі того, тому зразу кажуть, що їм іноді важко висловитись по українськи, і питають, чи можуть писати по англійськи, французьки, або час-до-часу вставляти чужі слова. На такі пропозиції редакції відповідають, що на переробки не мають часу. Прикро і стидно перед тими молодими студентами. Вони шукають можливості навчитись мови, шукають прямих і цирних порад, але не знаходять... Та поминувши питання мови, яку треба б виправляти, або навіть перекладати з чужої на українську, є ще інша трудність. Редактори відкидають статті, бо не погоджуються з їх думками. А я думаю, що треба б дати молодим трохи свободи, хай добудуть із себе, хай виявлять те, що їх мучить, а про що не говорять, бо — мовляв нас ніхто не розуміє і не хоче розуміти. Старші хочуть, щоб ми думали як вони... Це правда, молоді іноді „відкривають Америку“, але це не шкодить. Краще хай „відкривають“, ніж мали б потопати в байдужості. Молодість є на те, щоб „відкривати“. До молодих треба підходити дуже ніжно, треба говорити їх мовою, не повчати, не накидати, але розмовляти. „Не хочемо промов-проповідей високо філософських і традиційних, хочемо фактажу“ — це од-

на з відповідей, чого вони хочуть від старших.

„...Думаю, що відділ для „Молодих“ у наших журналах — це дуже важливе. І хоча редакція і не погоджується з змістом статей, треба б їх містити. Це притягне молодих і дасть змогу їх гуртувати.

„...А політики бояться як вогню. Вважають усе це за дуже нереальну справу. Тут наші студенти є під обстрілом різних партійних людей. Один вербує їх до тієї, інший до іншої партії. Студенти з усіма чемні, але не дуже прихильються, не з огляду на те, що одне чи друге їм не подобається, але засадничо — партійність відстрашує!”

Це лист, його фрагменти, в яких порушена дуже актуальна проблема. І до неї мусимо підходити так само „ніжно“, як за порадою листа треба підходити до молодих. Тож спокійно і з різних сторін повинні ми розглядати це питання, не спішучися з певними рецептами на їх розв'язку.

Обережність і спокій потрібні тим більше, що давня і вічно нова проблема молодих і старших у наших теперішніх умовах діаспори в чужому світі куди небезпечніша. І колись, у батьківщині, проблема батьків і дітей була справою ідеологічних і тактичних розходжень, і різниць темпераменту. Ті розходження й різниці виглядалися як — для прикладу — в австрійській Україні, в роки безпосередньо перед 1-ою світовою війною, коли то молоді, після періоду „бурі й настання“, вклиналися в оформлені вже політичні партії, і подібно вплитались у тяглість культурного процесу. Коли ж трудно було знайти мости між давнім і новим, тоді молодь підсилю-

вала те нове, непризнаване досі, що чекало свіжих умів і відданих душ. Тоді творились нові політичні групи, нові літературні й мистецькі течії. Знову кілька прикладів. Революційна Українська Партія (РУП) Східної України була такою новістю в відношенні до давніших ідеологічних і тактичних засад культурницьких Громад. — Духова революція, зв'язана з ім'ям Івана Франка, була новістю проти давнішого порядку думок і життя галицького патріархального суспільства. — В 20-30 роки ОУН була запереченням дотеперішнього партійно-політичного уладу. — Або ще яскравий приклад із ділянки культури: „Молодий Театр" Леся Курбаса, потім „Березіль" — були революційними протиставленнями чисто побутовому театрові. Окріпши, та революція, як звичайно буває з творчими революціями, почала втягати в себе і перетворювати здобутки давнішого, етнографічного театру.

Але в обох можливостях: і при еволюційному вигладжуванні різниць і розходжень між світом старших і молодих, і при революційних новотворах, підпертих захопленням молодих — всі ті процеси відбувалися всередині суспільства. І реформістична опозиція, і революція — не виходили поза межі суспільства, а напруження між старшими і молодими були навіть конечні для здоров'я, для поступу суспільства. Вони не давали йому вдовольнитись і засипляли в тому вдоволенні.

Сьогодні в розходженні, у взаємному нерозумінні між двома поколіннями є смертельна небезпека для самого існування суспільства. Або молоде покоління включиться в духовий процес і в політичні ідеї й прямування суспільства, чи то реформуючи їх, чи революціонізуючи, — або той процес із смертю його носія, нинішнього старшого і середнього поко-

ління, обірветься, а молоді включатимуться вже в чужі духові і політичні процеси. Так то порушене питання — це питання бути-не бути українському суспільству в Вільному світі.

Це визначає й межі цих завваг. Вони не можуть вичерпно проаналізувати таку тяжку, з трагічним визвуком проблему. Їх цілком може бути тільки звернути увагу на те, як із слушністю багатьох думок, які вище наведений лист передає з уст молодих студентів, змішані деякі не зовсім справедливі закиди і бажання. Це може бути тільки початком розмови, приятельської, доброї розмови, яка могла б вияснити і бодай ослабити багато непорозуміння.

Почнім наші роздуми рішучим „ні" молодих студентів, тим „ні" супроти політичних партій, яке переходить у „ні" в відношенні до політики взагалі. Вже тут зараз бачимо слушність і неслухність у такій поставі.

Нехтій до існуючих партій — це правда молодих. Не тільки вони, але й критичні старші усвідомлюють собі, що наші сучасні партійні поділи (кільканадцять партій!) не відповідають потребам суспільства і ідейно не виправдані. Це поділи зроджені давноминулими умовами нашої окупантами покаліченої дійсності. Казав Ібсен, що правда, яка має двадцять років, є на добрій дорозі стати неправдою. Наші партійні правди давно переступили межу, визначену драматургом для мирних часів 19-го століття. Що ж говорити про нашу добу повну зламів і переворотів! Тож не треба дивуватись, коли молоді, критичні люди просто не розуміють, не можуть розуміти всіх тих явищ. Це ж здебільшого не виразні ідейні розходження, які розраджаються зударями і узгодженнями. Ті поділи тримаються головню за костеліми апа-

ратурами, що заздро оберігають свої подвір'я, огороджуючи їх не яскравими думками, але колючим дротом хворобливих часто, а навіть свідомо підсунаних, підозр і фальшивих інформацій.

Наше політичне життя, неначе порепана від посухи земля, прагне й чекає дощу свіжих ідей і ревізій старих форм. І тут починається неправда молодих. Відкидаючи сучасне, пережите партійництво, вони відкидають політику взагалі. Українська ж проблема — це передовсім політична проблема. Це не значить, що всі обов'язково мали б займатись політикою, брати активну участь у політичному житті. Але і не пробуймо звужувати українське життя тільки до духової культури. Це означало б добровільну регресію до вимушеного російським режимом стану в 19-му столітті, до стану тільки культурницького українства.

Особливо марний аргумент повторений за признаннями молодих у цитованому листі. „А політики бояться як вогню. Вважають усе це за дуже нереальну справу.” Не є ознакою молодості поклонятись несумнівно реальному. Навпаки, молодь звичайно буває носієм ідеалізму в протиставленні до реалістичного практицизму старших. Зокрема сьогодні українська справа вимагає великого ідеалізму, і втікати від нього — не це постава молоді!

На жаль, у політичній ділянці, часто бачимо дві постави молодих: вони або впливаються в старі міхи і стають у них тільки людським матеріалом, мовчазним статистичним числом, або — як видно з наведеного листа — бояться політики як вогню... Обі постави не зовсім відповідні для молоді: — ні безгласна покора, ні страх...

Друга ширша тема порушена в листі така: молоді варікають, що старші їх ігнорують, що вони

не мають можливості отверто висловлюватись.... Знову слухність і неслухність у суміші. Спробуємо їх розгородити.

Журналіз молоді, сторінок молоді в часописах маємо, порівнюючи, багато. Навіть так багато, що їх редакції шукають і запрошують старших до співпраці, а це не є доказом обильності матеріялу! Одначе правдою є, що ті сторінки іноді пригадують сіті на рибу, партійні сіті заставлені на ловлю молодих душ. Тож інстинкт каже їм оминати небезпеку. Одначе не всі журнали і не всі сторінки преси мають такі укриті заміри. Є й такі, що незв'язані з партійними організаціями, і при тому уявляють собою до вибору різний інтелектуальний рівень, від зовсім популярних видань аж до студентського органу „Горизонти”.

Коли ж мова про студентів, а ще більше про тих, що доповнюють завершені університетські студії, тоді думку про окремі „сторінки молоді” вважали б ми образливою для них. Такі сторінки нагадували б клітки для немовлят, чи кімнати для дітей призначені на те, щоб неопановані збиточники не перешкоджали старшим у їхніх занятях. Критерієм у поважному журналі повинна бути думка, добре висловлена думка, її свіжість, оригінальність, слухність, а не вік автора. Старший автор нецікавої змістом і стилем статті не повинен мати в журналі місця так само, як і молодий. Не робить доброго враження старша людина, яка вимагає для себе особливих привілеїв тільки на основі свого віку. Тим менше личить це молодим, дорослим людям.

Мусіли б ми признати повну слухність молодим авторам, коли б редакції не приймали їхніх речей з огляду на їх „сретичність”, їх неконформізм. Для партійних органів це ще зрозуміле.

Вони зберігають „чистоту” своїх догматик. Вони проповідують знайдену вже правду, вони не шукають. Але в зільному органі саме дискусійні, ті неконформістичні думки повинні мати особливу цінність і увагу. А ще коли вони витримують вимоги рівня щодо змісту і вислову, і коли до того їх автор — це молода людина, що шукає дороги до душі, тоді така річ здобуває ще більшу вартість. Ми мусіли б признати ту слушність, коли б таке відкидання неконформістичних думок було правилом. Та таке узагальнення не зовсім справедливе. Ось конкретний приклад: недавно неконформістична і гостро критична, але добра змістом і формою стаття Марти Богачевської друкувалась і передруковувалась у цілому ряді, і го партійних і непартійних органів.

Слушні, навіть зворушливі жалі і скарги молодих авторів, коли їм відкидають їхні писання тільки з огляду на мову. Проїшовши чужі школи, вони з трудностю знаходять співмірний український вираз для своїх думок; вони борються з тією трудностю, шукають помічі, а покищо посилають свої думки в убранні чужої мови, або вставляють в український текст трудніші чужомовні фрази. Відкидати ті речі — це нетакт, або може просто лінивець прикрити патріотизмом...

Не зовсім справедливий закид ігнорування молодих старшими. Наукові установи, літературні, мистецькі, об'єднання — можна сказати — з тугою оглядаються на двері своїх залів, чи не входять ними молоді таланти. Щораз частіше чуємо нарікання старших, чому молоді виявляють так мало амбіції переймати провід. Можна хіба дотати одне: те очікування і ті жалі старших занадто пасивні. Замало динаміки в намаганнях приєднати, включити в

духовий процес молоді таланти.*)

Але — (при кожному роздумі повторюється те „але”) — і тут повинна бути взаємодія з боку молодих. Їм ще менше личить пасивне чекання на запрошення засісти при столах старших. Достойніший такого чекання — наступ. І знову приклади повчальні. Навіть під советським чоботом молоді таланти в Україні при першій нагоді пробилися на поверхню. І тут, зацитуємо хоча б літераторів т. зв. Нью-Йоркської школи. Вони діють серед зматеріялізованого суспільства з ледве літеплим відношенням до духових справ. До того їх духовий світ і його словесний вираз трудні до сприймання. А все ж вони вперто промочують собі дорогу до признання в суспільстві. Хай заложено, „не ридай, а здобувай”, таки повинно залишитися гаслом молоді, гаслом нових, свіжих течій. Подібно в зобразному мистецтві, низка молодих талантів не тільки знайшла дорогу до самовияву, але і до пошани в своєму і чужому світі. Ті молоді течії й їх репрезентанти то співпрацюють із спорідненими організаціями старших, то розходяться в суперечці. Та це й єсть життя, рух, удар думок, удар творчості з привичкою. В такому ударі створюється органічний духовий процес суспільства.

Сьогодні в нашому світі тих зустрічей і ударів у духові мало. Було б перебільшенням сказати, що старші і молодші живуть у

*) Сумніше в царствах політичних і господарських організацій. Тут з одного боку досить замкнуті кола *beatorum possidentium* (часливих володарів), і з другого — ніяких більших спроб молодих сил атакувати утверджені позиції...

ПОЛІТИКА — ЕРОТИКА

Дві світові війни і їх продовження у т. зв. холодній війні, революційні поводи в різних сторонах світу поклали на наше століття яскраву печать політичної й мілітарної доби. На перший план уваги людства висуваються політичні й воєнні події. Особливо опановують вони свідомість народу переможеного, по якого землі і по якого спинах переїхали історичні колісники, і який бачить єдиний рятunek у визволенні, у своїй незалежній державі. Речник тієї свідомості, українська література, за малими винятками, і українська преса — дають свідоцтво тому. Іноді тільки смерть і спомини про мертвих здобувають для себе якусь частину сторінок, переповнених політичними новинами і коментарями.

Коли хочемо торкнутись інших, людських, дуже людських питань, робимо це часто з почуттям якоїсь провини, і починаємо засоромленими оправданнями. Однак саме в сфері тих дуже людських справ відбуваються сьогодні зміни, може цікавіші, може більш революційні, ніж події, які займають поверхню уваги.

Во що нового приносять випадки в Ляосі чи на Кубі? А вони тепер запрягають увагу світової політики. Ляос, як недавно і ма-

буть в недалекій будучині Індія, — це тільки нові зайві докази на те, що першими жертвами комуністичного нападника бувають.. невинуваті. Куба — це до зануди повторюваний доказ, що підзасобами, підугодами не можна спинити впертого посягання Москви угробити Вільний світ, і що всякі угоди, навіть сповідні уступки з боки Москви — це тільки обман і передишка. Совети далі розбудовують базу на Кубі і школять армію Кастра проти кубинського народу, який прагне свободи, а уряд ЗДА, не довівши доброго початку з осені минулого року до логічного кінця, сьогодні — за дотепним висловом Ніксона — від блокади Куби перейшов до блокади кубинських борців за свободу, щоб вони своїми наскоками не каламутили вільного довозу людей і матеріалів із советських країв до Кастра. Та навіть цього не можна вважати новістю. Українські радіопередачі давно вже забльоквані, щоб вони не каламутили єдинонеділимських позицій, зрештою спільних і для Москви, і для стейт-департаменту ЗДА.

Світ так привик до напружень і революцій, що й не дуже тривожиться ними. Люди свідомі, що в добу збалянсованого страху всі ті випадки і всі напруження до

відгороджених одне від одного, замкнених у собі світах. Але ті світи пасивні. Одні чекають на гостей, а ті на запрошення. Тоді як найпростіше було б спробувати голосно постукати і переконатись, що двері відчиняються, і то досить легко. Очевидно, не так, як у модерних будівлях, де з приближенням двері автоматично відхилиються і пропускатимуть

прохожих. Майже кожен мистець, учений, журналіст, політик переходить час проби і міри, коли їм відкидають перші письменницькі спроби, коли журі не допускають їхніх творів до виставок. Це природна життєва школа, через невдачі і помилки до успіхів, per aspera ad astra, через труднощі до зір.

Р. Срібний

нової глобальної війни не приведуть. Страх порушити рівновагу страху такий великий, що сьогодні мала Альбанія може безкарно лаяти советського велета; невелика Португалія може протиставитись Об'єднаним Націям, і — як знову дотепно зауважують — ніяка світова потуга не може дозволити собі на те, щоб „безкарно стати на перерозвинуті психологічні нагнітки недорозвинутих народів...”

Зате справді революційні зміни відбуваються в тих дуже людських сферах. Німецький поет, Фрідріх Шіллер, називав „голод” і „любов” основними погоними силами світової машини. „Голод” — загальніше — господарські проблеми, і ними займався наш огляд у 7-8 числі журналу за минулий рік. „Любов” — від сексуальної пристрасті й її сублимацій, аж до родини включно — це для нашої літератури і публіцистики незвична і небезпечна тема, що її хочемо сьогодні торкнутись. В світовій літературі, мистецькій, науковій, публіцистичній займає ця тема багато місця з огляду на перевороты, які саме в цій сфері стались.

Статистика виявила, що в ЗДА число жінок уже перевищило кількість чоловіків і що ця різниця скоро збільшуватиметься. Рахують, що 1975 р. може бути аж на 40% більше жінок. Таким чином ЗДА зрівнялись у цьому відношенні з Європою, де такий стан давній, а навіть готові перегнати Європу. Які причини цього явища? Називають передовсім те, що в ЗДА жінки у пересічі живуть довше ніж чоловіки. Та напевно діє тут і причина, яка діяла в Європі, і яка напр. чисельну перевагу жінок в Англії зробила більшою супроти інших європейських держав. Англія створила найбільшу імперію. Творили її чоловіки-войовники, купці, адміністратори. Їх „експорту-

вала” Англія в свої колонії. Далі рівновагу між статями порушували численні в Європі війни. Остання дала в Німеччині кілька мільйонів перевагу жінок. А в той час ізольовані ЗДА не знали такого „експорту” мужчин. Інакше сьогодні. Американські вояки, урядовці різних агенцій розсіяні по всіх — вже не колоніях (це осуджене слово!) але по всіх новочасних клієнтах, країнах, що зберігають своє півнезалежне існування під ослоною американської атомової зброї і завдяки американській фінансовій і технічній допомозі.

Війни, — непостійність житла, різноманітність звичаїв різних країв і народів — все те сильно позначається на побуті родин, на співвідношенні статей. Доказом цього може бути Німеччина. Світ німецької жінки до 1-ої світової війни був обмежений трьома „К” (Kirche, Kinder, Küche — церква, діти, кухня). Тепер це давнозбуте минуле. Відень 20-х років навіть у французьких авторів вважався даліше посуненим у сексуальній свободі, ніж Париж. Цим кліматом поясняли французькі психологи народження і скорий успіх теорій Фрейда, квітки тодішнього віденського ґрунту.

Боротьба за рівноправність жінок велася в політичній площині і в родині: з одного боку емансипаційний рух суфражисток, і з другого домашня революція Ібзенової Нори проти „дому ляльки”, який відчувся вже як в'язниця. Перемога утвердилась під час 1-ої світової війни ще й господарським унезалежненням жінок. Війна змобілізувала чоловіків до фронтової служби. Їх місця в урядах, у заплілі, зайняли жінки, і вже не віддали їх поворотцям із фронту.

Всі ті причини разом мали наслідком, що зник давній тип незамужньої жінки, „старої панни”,

„старої дівичі". Той тип постійно з'являється ще в Ібзенівих драмах. Той тип „доброї тети", яка ніколи не живе власним життям, для себе, надто добре відомий із української дійсності, зокрема із замкнутої в тяжких політичних і економічних обмеженнях т. зв. „галицької нужди". Зникнення цього типу вважає Берtrand Расел великим здобутком сучасності. В книжці „The Conquest of Happiness" він називає долю колишніх, неодружених жінок „такою жакливою, як доля полонених дикими людьми."

Війни і революції переорали не тільки політичні мапи, але і спосіб життя, його традиційні засади, його традиційну мораль. Ми вже згадували радикальну зміну в соціальній позиції і в життєвій поставі німецької жінки. Ще більші переміни стверджують спостерігачі і дослідники в такій у минулому і ще на початку нашого століття (бодяй сповидно) суворій, „вікторіанській" Англії. Лондонський „Daily Herald" питає: „Невже справді стаємо божевільні в сексуальному відношенні?" Журнал десятилітків ставить питання: „Чи невинність вийшла з моди?" Релігійна секта квекерів схвалює передпоздужні статеві зв'язки. Англійські радіопередачі отверто дискутують питання „англійського пороку" — гомосексуалізму, колишньої моди клясичної Греції, якої стільки прикладів дають діалоги Платона. Література роїться оповіданнями про статеві пригоди, а справа взаємного статейного пристосування — це тема численних підручників-порадників. Професор психологічної медицини університету в Единбурзі, Дж. М. Кастейрс, доповідає про народження нової моралі, де статеві взаємини вважаються джелером розкоші і взаємозустрічню особистостей, в якій одна пізнає дру-

гу і одночасно розкриває нові власні глибини... Письменник Р. Притшед називає статеву революцію „одним із небагатьох благословенств у житті цього століття". (Тайм, 22-3, 1963).

Подібні переміни сталися в інших країнах. Напр. які неподібні сучасні жіночі зорі Скандинавії до жіночих постатей Ібзена. Яка віддаль навіть між модерною для тих часів Геддою Габлер, навіть між Гретою Гарбо, — яка віддаль між ними і зовсім теперішніми Інґрід Бергман, Анітою Екберг?! На початку століття відомий в українському світі польський письменник Станіслав Пішибишевський, у студії про скандинавських майстрів: маляра Мунха і різьбаря Віґельнда, завважував, що в осередку їхньої уваги стоїть вічно страждущий і незаспокоєний мужчина. Сьогодні шведи закидають європейському життю і вихованню лицемірство в статейних відносинах.

Колись говорили, що в житті англійця мусить бути бодяй раз Париж, як коханка. Франція, Париж були столицями недозволених інтимностей. Сьогодні нордійські народи не мусять шукати за кордоном заборонених овочів. Ті овочі тепер у вільному подажу в їхніх краях.

Які причини тієї революції, Дослідники називають кілька і всі вони разом складаються на ту — за висловом англійського професора — „нову мораль". Про війни і революції, які завжди приводять глибокі зміни побуту, ми вже говорили. Так само згадували ми про емансипацію, суспільну й економічну, жінки, яка з замкнутої в родинному домі „ляльки", вповні залежної дружини і матері, стала свобідною партнеркою. Називають коедукативну шкільну систему, яка вчасно зближує статі. Називають і те, що при сучасних комунікативних

умовинах стало просто модою робити далішні прогулянки в чужі краї. Вказують на зменшення небезпеки венеричних зараз*) і на техніку контролю наслідків ставих взаємин.

В Америці, в ЗДА, тривогу в суспільстві викликають наслідки „нової моралі” серед молоді. Особливо гостро вони відчувуються в сфері провідницького доросту, отже в колах університетської молоді. В „над-обильному суспільстві” Америки („The Affluent Society” — заголовок книжки американського вченого економіста і політика, проф. Дж. Гелбрейта) молоді пари одружуються вчасно. Тож прийнявся погляд, що дівчині треба заручитись перед 20-им роком життя, а матері починають журитись, якщо двадцятилітня дочка ще не має визначеної дати вінчання. Тож постійні зустрічі хлопців і дівчат починаються, при доброзичливій згоді батьків, уже у підлітків. Але навіть тієї поблажливості, та все ж опіки дому не має студент чи студентка в „кемпесі”, університетській оселі далекого університету. Зате спокуса сьогодні розпоряджася незнайомими колись удогідненнями: автом, яке дає пересувне приміщення за забезпеченою інтимністю. Деякі коледжі не дозволяли студентам тримати авта на терені „кемпесу”. Це викликавало спори, бунти. „Нам не важно, чи авта мають колеса, головне щоб вони мали двері” — признається студент (Нью-Йорк Таймс, з 14/4, 1963).

Такі відносини приводять до передчасних студентських подруж, коли він і вона ледве мають

по 20 років. Університетські оселі мусять влаштовувати у своїх гуртожитках окремі мешкання для студентських родин. Тими явищами і їх наслідками мусить цікавитись і наше суспільство, бо ж тут, в Америці, в університетах і коледжах студіює також доріст української провідної верстви Вільного світу.

Студентські подружжя висуюють багато тяжких проблем. Вони короткотривалі і дають великий відсоток пізніших трагедій і розводів. Вони перешкоджають студентам виконувати основну їх функцію: студіювати. Молода мати перериває студії, а молодий батько, закінчивши з трудом курси, зараз приймає не дуже відповідну для себе, для дальшого розвитку роботу, тільки щоб була вона дохідна. А це знижує рівень провідної верстви.

Світової слави антрополог, Маргарет Мід, б'є з цього приводу в дзвін тривоги, у статті друкованій по різних студентських часописах. Вона називає студентські подружжя „упадком нації”. „Передчасне родинне життя неминуче гасить духове полум'я, якого нам дуже потрібно, щоб втриматись у світі науки, у світі взагалі. Хто в наймолодших роках мусить журитись дитиною і домом, той не може віддати всієї своєї сили на службу людства. Подивімся на наше молоде покоління: воно йде на університет, щоб одружитись, і виходить із університету, щоб зараз же упевнити собі існування і щоб знову висилати дітей на університет, де вони знову зовсім замолоду одружуються, мають дітей і т. д. Докладно беручи, всі вони разом могли залишитись вдома, вони не посунуть світу вперед.... Ті вчасні одруження задушують усякий поступ і ставлять під знак питання всю американську науку і разом із цим цілу націю.”

Слова вченої стосуються і на-

*) Все ж найновіші статистики венеричних захворювань в Америці, і також у Франції виявляють грізний зріст за останніх кілька років ((„Le Figaro Litteraire”, Париж 2/3 1963).

шої української університетської молоді. Вже 15-ий рік минає з того часу, як велика хвиля української еміграції приплила з Європи в Новий світ. Вже кілька „студентських поколінь” увійшло в наше життя, але великого знаку від цього немає. Студенти вчасно одружуються, вирощують дітей, щоб із них знову робити студентів, які під час студій одружаться, щоб продовжувати рід і щораз глибше потопати в чужому світі, — продовжувати рід, а не високе призначення, що з ним на устах і в серці покидали ми Україну.

Не менш глибока криза з сумними наслідками наявна і в сфері десятилітків — „тін-ейджерів”, і вона так само повинна застановляти українську спільноту, серед якої можна завважувати початки недуги, що її американські педагоги, Грейс і Фред Гічингери, скоплюють назвою „тиранії десятилітків”. Такий заголовок їх книжки і з неї кілька думок у вільній передачі:

Батьки, дорослі зрікаються своїх прав і привілеїв у користь підлітків. Десятилітки накидають усьому суспільству свою „підкультуру”. Замість дозрівати і скоріше виростати з переходового стану, той переходовий стан культивується як рослина в теплиці, як особлива цінність. Наслідок такий, що американській цивілізації грозить небезпека стати цивілізацією десятилітків, з рівнем думки, культури і цілей, притаманних для десятилітків. Американське суспільство не підвищується, але знижується, і це веде до незрілих цілей і ідеалів і в музиці, і в мистецтві, і в літературі. Часописи, телевізійні коментарі, кіновистави пристосовують англійську мову до обмеженого словника „недолітків”. Торгівля використовує тиранію дітей і підбудовує її задля власної користі.

Найсильніше діє тиранія в сфері самих десятилітків. Бути таким як усі, конформізм — стає законом, а примітивний провід незрілих робить усякий вилім із того конформізму трудним для молоді людини, також для українського юнака й української дівчини. Тиранія дитячої маси підсилюється у нас почуттям меншецінності у батьків, у школі, в церкві, де всюди схвалюється пристосувальна тенденція до чужого, „вищого” світу. Все те прискішує денационалізацію: бути таким як усі, говорити мовою всіх, думати думками маси, жити звичаями всіх — стає життєвим правилом.

Таке підсоння створили некритично здійснювані гасла „прогресивного виховання”. Воно звільняло учня від більшої умової натуги і клало наголос на „самовиявлення індивідуальності”. Дитина, що висмаровувала все навкрути своїми фарбами, „самовиявлялася”. Юнак, що мав щось оригінального сказати, розцінювався так само, як той, що „самовиявлявся” безглуздим шумом і навчився таким чином звертати на себе увагу. Граматичний вислів мав таку ж вартість, як і неправильний, бо і це було „самовиявленням”. Доходило до того, що коректний вислів вважався чимсь накинутим згори, отже його висміювали... Разом із іншим магічним словом, „зосередженням на дитині”, гасло необмеженого „самовияву” зробило законом те, що подобалось чи не подобалось дитині, її примхи і забаганки. Плянований індивідуалізм перемінився в практикований егоїзм.

У таких обставинах старші починають пристосовуватись до педагогічних вимог і знижуватись до рівня дітей. Замість помагати їм скорше перейти через „телячий вік”, батьки самі стають телятами. Старші намагаються бу-

ти для дітей товаришами, але діти і юнаки таких товаришів не потребують. Вони потребують опікунів, а ними ті батьки перестають бути.

З перспективи потреб нашого часу має слухність Маргарет Мід. В час змагу двох світів, змагу, в якому головною зброєю є знання, небезпекою є те, що доріст провідної верстви зайнятий тільки продовжуванням роду. Так само в ситуації українського суспільства в діаспорі небезпекою є те, що нове українське покоління в більшості якнайскоріше замикається в родинному житті й його вимогах. Воно навіть не продовжуватиме роду, бо кожне даліше покоління, при такій духовій і політичній замкнутості і самообмеженні, щораз глибше поринатиме в чужій стихії. — Так само з перспективи нашого часу пекуче актуальна критика „тирайні десятилітків", яка знижує суспільство до дитячої підцивілізації.

Але коли дивитись *sub quadam aeternitatis specie*, тоді не мусимо піддаватись заскорим песимістичним передбачуванням. Поворот до давніх, „вікторіянських", чи у нас патріархальних порядків із їх родинним уладом і їх співвідношенням статей — неправдоподібний. Але так само сучасна „нова мораль" це тільки одна хвиля в морі людської історії.

Є гарне оповідання Гю-де-Мопасана. Молода дівчина розмовляє з старенькою бабунею. Дівчина в мріях, бабуся в споминах... Уява дівчини кружляє коло великого, єдиного кохання. Бабуня сміється з неї. Це ж марнування життя: колись, у твоєму віці, я мала вже стільки любовних пригод, я жила... Не можемо виключати можливості, що найніпні поклонниці нової моралі колись дивуватимуть своїх вну-

чок оповіданнями про життєву музику наших днів...

Зрештою і ми самі пережили вже подібну перемену. Революція внесла свою нову мораль і в Україну, в її столиці. Хто пам'ятає початки 20-х років, знає подібні проблеми до сучасних американських із їхніми університетськими оселями, тільки що тодішні наші студентські гуртожитки не знали і тих обмежень, які все таки пробує американська університетська влада накладати на життя „кемпесів". Побут тодішніх студентських гуртожитків віддзеркалював свободу статейних відношень, яка панувала і поза гуртожитками і поза студентським світом, і якої відблиск знаходимо напр. в „Місті" Валеріяна Підмогильного.

Але життя і навіть тиск влади повернули круто. Ідеалом колишніх червоних революціонерів стала нова суворіша родинна мораль советської „порядної людини". А в Україні тяжке життя скерувало розвиток у протилежний бік. Підчас 2-ої світової війни мораль українських дівчат дивувала німецьких окупантів.

Часті аналогії з імперським Римом також повчальні і також не кажуть спішитись із темними прогнозами. Після війн і революцій, зв'язаних із ім'ям Юлія Цезаря, Рим шукав відпруження в теплій купелі змислових розкошей. Август протиставився тій тенденції, і Овідія, співця „Мистецтва кохання", заслав в далекі сторони над Чорним морем. Поети-лауреати, як Віргілій і Гораций, закликали до повороту до давніх, добрих часів, оспівували чари колишньої ідилії. Сьогодні подібно після великих зламів людина запроагнула повернутись від світу, з його війнами і революціями, до себе (екзистенціалізм дає філософичний вираз цьому зворотові) і повернутись від жаху і страждань до тієї „нової

3 книжок і преси

ЦВІТНИКИ В ПОДВІР'І БОЖЕВІЛЬНІ

Колись Мао заповідав, що в комуністичному саді Китаю може свobodно цвісти сто різноманітних квіток... Коли ж китайські літератори й учені взяли ті слова поважно і почали розводити свої різнокольорові цвітники, Мао скоро казав їх переорати і засіяти одностайною, ідеологічною коосою рівно стриженою, червоною, практичною городиною.

Москва має довгий досвід у вирощуванні партійного духового зілля і в викорінюванні всього, що вносить в сіру одноманітність яскравіші барви свободи. За Сталіна розстріли або заслання на повільну смерть були загально прийнятими і практикованими засобами „культурної політики". За Хрущова, в розгарі десталінізації, прийшла т. зв. відлига. Сьогодні і вона скінчилась новим морозом. Видно Москва помилилась. Її вожді були переконані, що довголітній, кривавий терор уже остаточно присмирив духа — вічного революціонера, і він як вимучена конячка покiрно тягтиме партією приписаний, духовий вантаж. Вся

історія людського духа не навчила комуністичних диктаторів, що можна десятками років убивати представників вільної мислі і творчості, але вільного духа, творчого духа людини вбити не можливо. На звільненому від морозу ґрунті почали сходити цвітники неконформізму, критики, невдоволення дійсністю.

Хрущов, через свого наказного диктатора духової культури, Ільїчова, повертає круто до часів повної партійної контролю і духового уніформу. Але сьогодні методи інші. Розстріли і заслання занадто компромітували б режим в обличчі світу, після 45 років революції. Сьогодні методи „легші", „культурніші", „тихіші". Неконформістичні письменники, один за одним, „хворіють умово" і попадають — не в тюрму, — але в божевільню... Так було з Михайлом Наріцею за його в Німеччині надрук о в а н у „Невиспівану пісню", з Олександром Есенініним, і тепер із Валерієм Тарзісом, якого новелі друкувались в Англії. Навіть „неконформіст із вищого дозволу"

моралі розкоші", про яку говорить цитований англійський вчений.

Але робити з цієї аналогії модні висновки про остаточний „упадок Заходу" — не оправдано. Ще ж 600 літ після Августа „падав" римський світ... Він підводився ще не раз і в духові і державній потузі при великих імператорах, і знижувався при слабодухих і невдачних володарях. 600 років: — життя як море, його хвилі приходять і відходять...

Все це теми, які боязко обми-

наються нашою свідомістю. Та це не рятує української людини від зацікавлення тими глибоко людськими, інтимними сторінками життя. Це тільки підказує їй, отверто чи крадькома, шукати дзеркала і роз'яснення цих питань у чужих літературах, так як колись шукала вона того в найприступніших: російській і польській. *Humanum nil a me alienum puto...* Українська думка, література, преса не можуть втікати від людських проблем.

М. І.

Світупенко захворів і ніхто не може знати, чи й ця недуга не скінчиться „божевіллям” із найвищого наказу...

Англійський знавець советських справ, Едвард Кренкшов, признається, що західні часописи іноді по кілька місяців мовчали про такі справи, щоб розголошуванням не погіршити долі підозрілих і вже осуджених офіційною критикою. Не відомо чи така тактика багато допомогла і помагатиме, все ж вона проказана добрими мотивами людяности, передбачливості й обережності.

Тими мотивами повинна керуватись і наша журналістика і літературна критика. Це природно, що радіємо свіжим зіллям-

красою, що розпускається і розцвітає в Україні. Та передусім ми повинні втішатись їх мистецькою цінністю, їх свіжістю. Але ми не повинні ставитись до тих паростків і розголошувати їх як якусь революцію. Це і небережно, і це по суті перебільшення. Еміграція тужить за новою, великою революцією, і те невтішне бажання, та туга кажуть їй підозрівати її там, де її немає. Еміграції може бути приємно бачити натяки на здійснення своїх мрій, навіть хоч це тільки ілюзія. Але нашим братам і сестрам в Україні це може шкодити і змушувати їх до мовчання або до покайних заяв.

„МАО ПРИТИСКАЄ ХРУЩОВА ДО СТІНИ”

(Більше ніж родинна суперечка)

„Frankfurter Allgemeine Zeitung” містить у числі з 15 березня ц. р. статтю на цю — зрештою модну тепер — тему. Нас у цьому випадку цікавить те, що автор статті (Гарри Гам) покликається на нашого вченого, д-ра Всеволода Голубничого, якого він, за державною приналежністю, називає американським ученим. Наводимо те місце: „До цієї теми, Мао як діалектик і Хрущов як прагматик, у блискучому есеї тільки-що подав американський учений Голубничий досі мало знамі відомості...” (Прохаємо читачів звернути увагу на нотатку в попередньому, 1-2, числі нашого журналу, ст. 57, ред.) „Вихідною точкою студії є філософічні писання Мао, які він дав 1937 і 1940 рр. Голубничий показує, що гносеологічні постулати китайського партійного шефа суттєво відрізняються від постулатів модерних російських ідеологів і неминуче

мусять приводити до різних політичних дій. Здається, що для повного розуміння китайсько-советського конфлікту передусім важне те, що для Мао ядро марксистського діалектичного матеріалізму — теза про імманентні суперечності — є не тільки теоретичною аксіомою, але й мірою для політичної акції. Тільки внутрішня суперечність речей — це сила, що все гонить уперед. Ця теза Енгельса важна не тільки для загального суспільного розвитку, але для Мао вона виразно дійсна і внутрі соціалістичного суспільства і у взаєминах між комуністичними державами, і тим самим стоїть у яскравій суперечності до тез, які від десятиків років заступають советські ідеологи.”

Вихід на світову арену духа нових українських сил — це їх особистий і це наш загальний успіх!

Заклик до живих

Нові Осередки

5-го квітня ц. р. оформився Осередок Інституту в Едмонтоні (Канада). До Управи ввійшли: адв. М. Лучкович, голова; адв. Яр. Росляк, секретар; інж. М. Фляк, скарбник. До Контрольної комісії вибрано: адв. Дм. Янду, лікаря д-ра І. Верхомина та лікаря д-ра І. Ярему. — Осередок, вже в підготовчій стадії, почав діяти, спростовуючи листами до учених і редакцій неточності і помилки в інформаціях про українські справи.

В стадії підготовки Осередки в Вашингтоні, Міннеаполіс, Філадельфії, Торонто й Монтреалі.

Видання Інституту

Вже вийшли такі памфлети:

— За українську правду (укр.) Ціна 25 ц.

— Фронт української правди (укр.) Ціна 25 ц.

— The Ukrainian Republic of January 22. (анг.) Ціна 25 ц.

Western Ukraine within Poland 1920-1939 (Ethnic relationships) — з статистичними таблицями і мапками. — Автор: проф. Кубійович. — Ціна 50 ц. (анг. і укр. м.)

В друку:

Д-р М. Галій: Голод в Україні 1932-1933 (анг. і укр. м.)

Д-р Ст. Ріпецький: Дипломатична боротьба за Зах. Землі. (анг. і укр. м.)

Наше гасло: В кожному українському домі — всі видання Укр. Публ.-наукового Інституту. Вони — це зброя в боротьбі за правду про Україну, якої оборонцем в своєму довідку повинен стати кожен українець.

БЮЛЕТЕНЬ УПНІнституту

Вже вийшло перше число Бюлетеня Інституту. Його завдання бути засобом постійного зв'язку між Осередками Інституту і Централією, і між Бюро Праці і видань і його Комісіями. Бюлетень появлятиметься, що три місяці, і інформуватиме суспільство, передровсім членів і прихильників Інституту, про працю Інституту.

За всіма виданнями і в усіх організаційних і фінансових справах прохасмо звертатись на адресу:

Ukrainian Research and Information Institute, 2534 W. Chicago Ave, Chicago 22, Ill.

В усіх редакційних, інформаційно-студійних справах прохасмо звертатися до Бюро Праці і Видань у НЙорку на адресу: M. Shlemkevych, 916 Monroe Ave, Elizabeth, N. J.

ПРО НАШІ ВИДАННЯ

„Мічиганська Українська Газета” з 11-го квітня ц. р. в відділі „З Осередку УПНІнституту” пише: „Наш Осередок отримав для поширення перше англійське видання УПНІнституту п. з.: „Українська Республіка 22-го Січня”. Як признає д-р В. Лисий (та інші), це добре опрацьована Історичною Комісією брошура, в якій подано низку фактів і аргументів для ствердження незаперечних прав нашої, вирішеної вже історією, державності. Це добрий дарунок нашим приятелям-американцям, джерело аргументів у дискусіях із чужинцями, корисний довідник для англійських українців”.

Далі часопис інформує про український памфлет п. з.: „Фронт української правди” і його зміст.

У травневу річницю провірмо, чи в нашій і наших знайомих бібліотеці знаходиться книга

СИМОН ПЕТЛЮРА

(статті, листи, документи)

Ціна 6 дол. В твердій оправі 7 дол.

Замовляти:

Ukrainian Free Academy,
206 W. 100 St. New York 25, N. Y.

Прислане до редакції

НАУКА

ЗБІРНИК на пошану **ЗЕНОНА КУЗЕЛІ**. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка том 169. Праці Філологічної та Історично-філософічної Секції за редакцією Володимира Янева. Мовний редактор **Іван Кошелівець**. — Париж-Нью-Йорк — Мюнхен-Торонто-Сідней. 1962.

Велика книга на 584 сторін. Матеріали упорядковані у трьох головних розділах: I. Зенон Кузеля — громадянин, вчений та людина (Біографічні матеріали та бібліографія писань) — 15 статей. II. Праці Філологічної Секції з підвідділами: А. Етнографія — 11 статей. Б. Мовознавство — 6 статей. III. Праці Історично-філософічної Секції — 19 статей. — Книга має 15 ілюстрацій і 4 карти.

Кость Кисилевський: Ізогласи і Шевченкова мова. Відбитка з „Наукових Записок” УВУ, Мюнхен, 1961. Ст. 20.

Studien on the Soviet Union. New Series Volume II. № 1. (Special Issue on Agriculture in the USSR). № 2. — p. 160. — Institute for the Study of the USSR, Munich, Germany. 1962.

РІЗНЕ

Василь Косаренко-Косаревич: Москальство, українство і репга немоскальства. Нью-Йорк — Мюнхен, 1962. Ст. 20.

Мгр. Володимир Бучацький: **ЛЕМКИ**. Українське гірське плем'я. Побутово історична монографія. Накладом автора. — Вінніпег, 1962. Ст. 112.

Зміст: 29 розділів на теми назви, території, мови, побуту, характеру лемків, з окремою увагою до трагічної історії цього племені після останньої світової війни.

Іван Хміль: Іду з кобзою. Поезії. Накладом автора. Чикаго 1962. Ст. 250.

З „Замість передмови” Т. Курпіти: „Іду з кобзою” — документ живучости на Поліссі політичного мислення і безсмертя там віри в перемогу Української Істини... І вчому саме... значення появи цієї книжки.”

В СПРАВІ ВІДОЗВ І ЗАКЛИКІВ

Знову мусимо давати пояснення і прохати розуміння наших можливостей. Дістаємо різні оголошення і відозви з проханням помістити їх у журналі. Справи, що їх підносять ті оголошення і заклики справді поважні і заслуговують на підтримку суспільства. Одначе містити їх ми не в силі. Журнал виходить що-два місяці, тож усі ті оголошення вже відомі з щоденників і тижневиків. Коли б ми хотіли їх друкувати, ми мусіли б у кожному числі віддати на повторювання вже відомих речей кілька, або й десяток сторінок із тих нечислених, які маємо до розпорядження раз на два місяці.

За присилку тих речей для інформації будемо вдячні, і щоб віддячитись, в наступних числах реструватимемо їх.

Судити нас будуть по тому, що робимо у себе, вдома, а не по тому, що проповідуємо іншим.

През. Кеннеді

ЧОМУ?

● Ваші сторінки п. з. „Чому?“ вигідні тим, що читач може поділитись із іншими своїми сумнівами і жалями, не зраджуючи своїй непоінформованості, а може й невіжества. Оце почалась інтенсивна акція збірки фондів на будову української католицької катедри в Філадельфії. Досі ми не чули про ніякий мистецький конкурс, про ніяку комісію-жюрі, а вже в газетах появилася готовий, виходило б, схвалений проєкт. Що-гірше прізвища автора-архітекта не подано. Чому така конспірація? Вважаю, що катедра в Філадельфії це репрезентація нашого релігійного і архітектурного мистецтва. Це справа великої ваги і не було б у порядку, коли б монументальна будівля була поставлена і аж після того розгорнулася б критика в колах наших мистців. Дискусія повинна попередити будівлю, а не починатись після її здвигнення. Так було напр. з пам'ятником Шевченка у Вашингтоні. Був конкурс, була і далі ведеться дискусія. Ясно, що залишається невдоволені, але суспільство знає, на що воно дає гроші; знає, хто є автором проєкту і знає, хто, які мистці і які громадяни стоять за тим проєктом. Вкінці дискусія і критика дають можливість мистцеві при остаточному оформленні проєкту доповнити його, виправити деякі його слабші сторінки.

Катедра в Філадельфії не менш репрезентативна справа, і така анонімність була б недопускальною. Хіба, що я непоінформований. Тоді чому наша преса так мало пише про це, та сама преса, яка стільки місця давала (і слушно) для питання пам'ятника Шевченка? Чому „Листи“ нас не інформують?

● Комітет при УККА для будови пам'ятника Шевченка в Ва-

шингтоні і преса почали кампанію за пожвавлення збірок на цю ціль. Суспільство знає, що зібрана вже сума вистачає на будову пам'ятника. Ідеться про те, щоб тими збірками дати ще основу для культурного фонду імені Шевченка. Справа добра, справа конечна! Тільки кілька завваг щодо підходу до неї.

Комітет для будови пам'ятника — це організація з виразною, обмеженою метою. До того Комітету — думаю — входять представники організацій, ті, що розуміються на справі, за яку взялись. Але справа пам'ятника — це одне, а культурний фонд — це щось інше. Культурний фонд повинна очолювати Кураторія з представників наукових, літературних, мистецьких, журналістичних організацій, а фінансовими справами повинна відати окрема Управа, і в ній місце для людей, що вміють господарити грошми і збирати фонди. Коли в ім'я вічно живого, нерукотворного пам'ятника Шевченкові звернеться до суспільства така Кураторія, в якій будуть представники всіх галузей культурної праці, і поруч неї фінансова Управа, яка гарантуватиме господарність, — відгомін у суспільстві — можна сподіватись — був би кращий.

Сьогодні не знаємо, хто розпоряджатиме фондом, зібраним понад кошти пам'ятника. Чи УККА, отже політичні й господарські партії, себто організації в яких культурницькі кола майже не мають голосу? Чи може далі той Комітет будови пам'ятника, себто тіло, до якого підбирано людей з погляду тієї обмеженої цілі, а не в ім'я постійної опіки над духовою культурою суспільства?

Такі — свідомі чи несвідомі — недоговореності шкодають справі і викликають непотрібні здогади. Чому не ставити добру і ясну

справу — ясно, на всю широчінь? Чому не включити в акцію саме ті кола, що найбільш зацікавлені, отже наукові центри, об'єднання мистців, літераторів, журналістів. Справа духової культури й її фонду загальніша, дорога всім, і тим, що з різних причин охололи до наших політичних і господарських організацій.

Відповідь: На два листи, на два питання, яких спрямованість одна і та сама. Отже „Листи” не інформували читачів, бо їх редакція також ходить у сумерку...Щодо катедри в Філадельфії, то навіть у повній темряві! Постарасмося про докладніші інформації серед мистецьких кіл. Можливо, що вони більше знають і заспокоєні. Інакше трудно було б зрозуміти їхнє мовчання в справі, яка їх торкається і за яку відповідатимуть передовсім вони. Хто мовчить, той згоджується...

Щодо культурного фонду, то стоїмо при тому самому погляді, що й наш кореспондент. Тільки коли за ідеєю фонду стоятиме одностайно світ духової праці і коли той світ чинно, словом і співучастю в творенні і керуванні, підпре ту ідею, тільки тоді вона захопить усе суспільство, незалежно від політичних чи господарських зв'язків. Головне завдання того фонду — це культурна політика, а її плянування і переведення не є справою політичних і господарських чинників. Так є хіба в советському царстві! Не будемо ж наслідувати його порядки. Господарсько-фінансові чинники можуть тільки встановлювати рамки кожночасних спроможностей фонду, але виконувати ті рамки мусить автономно світ духа, його репрезентанти.

● Питає мене малий синок (мабуть не одну з нас питає...): Чому? Люди навкруги говорять по англійськи. Сестри в садочку говорять по англійськи. Бояз в церкві говорить по англійськи.

Тільки тато і мама говорять інакше... Чому?

Відповідь: Тому, дорога і зажурена Читачко, що Ви разом із тими „не одними”, про яких згадуєте, в меншості супроти інших, які пішли за довіллям, за сестрами, що дають злий приклад дітям, за священниками, що на проповідях уживають тільки чужої мови. — Або є ще інша можливість: може Ви і ті „не одні” творите разом мовчазну, боязку більшість, із якою ніхто не рахується...

У Франції, як у Німеччині, є монархи, але немає наслідників престолу. Оба старі королі не приготували будучини і не можуть її контролювати.

Волтер Ліпмен

Вияснення

Це число журналу спізнене на тиждень. Причиною цього було переваантаження друкарні перед і після Великодня. Наступні числа виходитимуть уже нормально. Число 5-6 вийде при кінці червня; 7-8 при кінці серпня, 9-10 при кінці жовтня і 11-12 при кінці грудня.

Журнал розсилаємо зараз після виходу. Коли ж журнал доходить до дальших околиць навіть із понаддвотижневим спізненням, то це вже не наша вина. Буває так, що на місці, в НІЙорку, пошта доставляє журнал уже третього дня, але трапляється й тут затримка на тиждень. — Прохасмо розуміння наших Виш. Передплатників.

Від Адміністрації

Наших Читачів, які мають давніші залеглисті або не вплатили ще передплати за цей 1963 рік, прохасмо зробити це по можливості негайно. Не змушуйте нас тратити час і гроші на пригадки, немилі Вам і нам.

Від адміністрації

СПРАВИ ЗБІРНОГО МЕЦЕНАТСТВА

Від виходу числа 1-2 ц р, до кінця квітня на цей рахунок прислали Вшан. ІП.: О. Дерій, Блмор; Б. Зорич, Торонто; А. Кос, Блмор; А. Малицький, Чінчті; І. Манастирський, Трнто (40); Д. Марущак, Трнто (17); Н. Пазу-няк, Фила; Т. Парфанович, Бфло; П. Плевако, Париж; Л. Рудав-

ський, С.-Пол; М. Сірий, Чкго; А. Скробко, Л. Андж; Р. Треш-невський, Клвлд; Д. Федик, Тр-нто (20); — Коли при прізвиську не подана цифра, то це знак, що вплачена 12 дол.

Щиро дякуємо. Окреме звер-нення прийде в заповідженому, на жаль спізненому листі.

ФОНД ПОМОЧІ НЕСПРОМОЖНОМУ БРАТОВІ

На цей фонд прислали Вшан. ІП.: по 8,00 дол. — П. Плевако, Париж; Р. Трешневський, Клвлд. — По 5,00 дол. — о. д-р В. Куш-нір, Внпг; О. Навроцький, Внпг; Т. Парфанович, Бфло; Б. Сала-бан, Бфло. — По 3,00 дол. — М.

Маренін, Влмтк; А. Скробко, Л. Андж. — По 2,00 дол. — М. Стрі-лецька, Мнтрл; О. Федішин, Дж-мейка, — По 1,00 дол. — Зет...; І. Леськів, Ірвгнт; В. Топольни-цький, Внпг.

Щиро дякуємо. Далі буде.

ПОЧТА ЗАВЕРНУЛА

останнє (1-2/1963) число з по-ясненням „змінив адресу” або „невідомий”, вислане на такі ад-реси: М. Іваницький, Бруклін; Н. Чуласвський, Бруклін; Е. Гу-цуляк, Ошава; О. Кравченко; Форт Францес; Д-р С. Молодо-

вець, Бофало; П. Михайлишин, Форт Вілліам; У. Даркович, От-тава; П. Леськів, Вінніпег; інж. Р. Олесницький, Австралія. —

Коли б хто з наших Читачів знав нові адреси названих осіб, прохасмо ласкаво повідомити нас.

Умови передплати

на рік	5.00 дол.
на півріччя	2.75 дол.
окреме число	0.50 дол.

Адреса „Листів до Приятелів”
— Letters to Friends,
P. O. Box 428 Newark 1, N. J. USA

Адреси для Австралії:

Dr. V. Bilynskyj, 43 Mathoura Rd.
Toorak SE. 2 Victoria, Australia.

Mr. I. Hrynewych, 121 Kildare St.
Blacktown N.S.W. Australia.

Mr. T. Pasiczynskyj, 60 Hughes St.,
Mile End. South Australia.

В-во „КЛЮЧІ”

З а редакцію: М. Шлемкевич

За в-во Д. Кузик. Л. Ломиш. О. Олесницький. Ом. Тарнавський

Ціна 1.00 дол. (Подвійне число)

LETTERS TO FRIENDS

P. O. Box 428.
Newark 1, N. J.